

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Lichva a Shakespearův *Kupec benátský*

Usury and Shakespeare's *Merchant of Venice*

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

PhDr. Lena Arava-Novotná, Th.D.

Autor:

Veronika Hešíková

Praha 2013

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí své bakalářské práce, PhDr. Leně Aravě-Novotné, Th.D., za její podnětné rady, které pomáhaly určit směr, kterým se tato práce ubírá. Dále děkuji prof. JUDr. Valentinu Urfusovi za jeho ochotu uvést mě do problematiky lichvy. Velmi přínosné bylo i setkání s prof. PhDr. Martinem Hilským, CSc., jež mě utvrdilo v tom, že zvolená tematická osa této práce je stabilní a životná. Nakonec bych ráda poděkovala všem svým bližním za jejich lásku, podporu a pochopení.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci "Lichva a Shakespearův Kupec benátský" zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 9. července 2013

Veronika Hešíková

Anotace

Bakalářská práce „Lichva a Shakespearův *Kupec benátský*“ se snaží ukázat, jak důležitou roli při utváření hry *Kupec benátský* hrály v Shakespearově imaginaci dobové mýty a stereotypy. V první kapitole jsou stručně popsány reálie tudorovské Anglie a Shakespearova výjimečnost a přínos pro světovou literaturu i lidského ducha. Dále následuje pasáž věnovaná problematice lichvy z právního a teologického hlediska. Třetí kapitola se zaměřuje na formování křesťanského antijudaismu, jež má zásadní vliv na genezi stereotypu „Žid=lichvář“. Nejdůležitější část této práce se věnuje samotnému *Kupci benátskému* – literárnímu rozboru díla, možným pramenům Shakespearovy imaginace a dějinám Židům v renesanční Anglii a Benátkách. Závěrečná část by měla ukázat mytický rozměr alžbětinské doby a jeho propojenost se Shakespearovým tvůrčím záměrem a fenoménem lichvy.

Annotation

Bachelor thesis „Usury and Shakespeare’s *Merchant of Venice*“ is trying to show the importance of epochal myths and stereotypes in Shakespeare’s imagination during writing the play *The Merchant Of Venice*. In the first chapter the facts from Tudor England and Shakespeare’s exceptionality and his contribution to the world literature and human spirit are briefly described. The following part is dedicated to the problematics of usury from juridical and theological viewpoints. The third chapter is focusing on the formation of Christian anti-Judaism, that has an essential influence on the genesis of the stereotype “Jew=usurer”. The most important part of this thesis is devoted to *The Merchant of Venice* itself – the literary analysis, the possible sources of Shakespeare’s imagination and the history of Jews in Renaissance England and Venice. The final part should show the mythical dimension of Elizabethan era and its interconnection with Shakespeare’s creative intention and the phenomenon of usury.

Klíčová slova

Shakespeare; *Kupec benátský*; lichva; Židé; antijudaismus; mýtus; renesance; Anglie.

Keywords

Shakespeare; *Merchant of Venice*; usury; Jews; antijudaism; myth; Renaissance; England.

Obsah

ÚVOD.....	6
1. SHAKESPEARE A JEHO DOBA.....	8
2. LICHVA.....	12
2.1 ZROZENÍ LICHVY.....	12
2.2 STŘEDOVĚKÁ DOKTRÍNA O ÚROKU A LICHVĚ.....	13
2.3 USURÁRNÍ KRITIKA V 16. A 17. STOLETÍ.....	15
3. POČÁTKY KŘESŤANSKÉHO ANTIJUDAISMU A VZNIK STEREOTYPU „ŽID=LICHVÁŘ“ VE STŘEDOVĚKÉM KŘESŤANSKÉM MYŠLENÍ.....	20
4. KUPEC BENÁTSKÝ.....	26
4.1 DATAČE, ŽÁNROVÉ VYMEZENÍ A PRAMENY <i>KUPCE BENÁTSKÉHO</i>	31
4.2 ŽIDÉ V RENESANČNÍ ANGLII A BENÁTKÁCH.....	34
4.2.1 ANGLIE.....	34
4.2.1 BENÁTKY.....	39
ZÁVĚR - REALITA ČI FIKCE? PRAVDA ČI MÝTUS?.....	41
POUŽITÁ LITERATURA.....	44
SUMMARY.....	50

Úvod

Se Shakesparem jsem se seznámila již v gymnazijních letech. Kdybych směla použít pouze jediné slovo k vystižení jeho přínosu pro můj život, řekla bych inspirace. Jeho vnitřní konstituce, imaginativní schopnosti, cit pro jazyk a jeho krásu, úcta k dramatu a divadlu jako takovému, mnohoznačnost a universální pochopitelnost mě oslovily natolik, že jsem se rozhodla zabývat se jeho dílem i v této práci. Jako středobod této práce jsem zvolila Shakespearovu hru *Kupec benátský*, ve které se propojuje jak fenomén lichvy, tak vlivy křesťanského antijudaismu a renesanční představy o Židech s rovinou mýtu.

O Shakespearovi, jeho životě, době či literární činnosti již bylo napsáno nesčetně prací a samotný *Kupec benátský* patří k Shakespearovým nejslavnějším a literárními vědci nejakcentovanějším hrám. V českém prostředí je známá hlavně esej o *Kupci benátském* od Martina Hilského, začleněná do monografie *Shakespeare a jeviště svět*, ze které vycházím v rámci literárního rozboru díla. V pasáži o lichvě čerpám hlavně z vynikající studie Valentina Urfuse *Právo, úvěr a lichva v minulosti* a ze dvou publikací od Jacquese Le Goffa. Podkladem pro třetí kapitolu této práce orientovanou na křesťanský antijudaismus a vznik stereotypu „Žid=lichvář“ je esej *Geneze protizidovských mýtů a stereotypů ve středověkém křesťanském myšlení* od Leny Aravy-Novotné a kniha Roberta Chazana *Židé středověkého západního křesťanského světa*.

Hlavním cílem této práce je ukázat nakolik se v alžbětinské době mísila skutečnost s mýtem. Mezi dílčí pracovní cíle patří přiblížení lichevní problematiky, formování stereotypu „Žid=lichvář“ a nastínění Shakespearových inspiračních zdrojů při utváření *Kupce benátského*.

Aby mohly být výše uvedené cíle naplněny, zvolila jsem následující strukturu. V první kapitole se zaměřím na představení Williama Shakespeara a dobových souvislostí tudorovské Anglie. Další kapitolu věnuji lichvě a svoji pozornost budu koncentrovat na evropský středověk a raný novověk. Třetí kapitola bude věnována křesťanskému antijudaismu jako jednomu ze zásadních katalyzátorů pro genezi stereotypu „Žid=lichvář“. V následujícím hlavním oddílu této práce bude uveden samotný *Kupec benátský* jako hra protínající všechny předchozí tematické okruhy. Závěrečná část představí alžbětinskou dobu ponořenou do mytické reality, jež zasáhla jak Shakespearovu imaginaci, tak fenomén lichvy.

V této práci používám slovo Žid jednotně s velkým počátečním písmenem a nerozlišuji tak mezi náboženskou a etnickou příslušností k judaismu.

1. Shakespeare a jeho doba

William Shakespeare ukotvil svůj život a dílo v Anglii druhé poloviny šestnáctého a počátku sedmnáctého století. Narodil se do doby poznamenané náboženskými reformami a mocenskými zvraty. V průběhu vlády dynastie Tudorovců (1485-1603) došlo k rozkolu s Římem, posílení moci státu v církevních otázkách, konfiskaci církevního majetku a reformě církevního učení.¹ Silný antiklerikalismus a averze k papežství dosáhly vrcholu za vlády Jindřicha VIII. (1509-1547). Jindřichova náboženská revoluce se uskutečnila v letech 1529-1536. Reformační parlament pod jeho vedením v průběhu sedmi let schválil všechny důležité zákony zaručující Anglii ekonomickou, politickou a právní nezávislost vůči Římu a Jindřichovi titul nejvyšší hlavy církve.² V protipapežské politice a nastolení náboženské dominance protestantství po smrti Jindřicha VIII. pokračoval i jeho syn Edward VI. (1547-1553). Doba náboženské cenzury a pronásledování katolíků přetrvávaly.³ K radikálnímu obratu reformní politiky došlo po příchodu dalšího Jindřichova potomka na královský trůn. Marie I. (1553-1558) rychle obnovila katolickou bohoslužbu, navrátila Anglii k papežství a parlament pod jejím vlivem odvolal antiklerikální zákony schválené za vlády jejího otce.⁴ Posledním panovníkem z dynastie Tudorovců na anglickém trůnu byla Jindřichova druhá dcera Alžběta I. (1558-1603). Alžběta navazovala na odkaz a reformní cítění svého otce a bratra a opět přijala protipapežské zákony odhlasované parlamentem v letech 1529-1536. Roku 1563 bylo přijato *Třicet devět článků vyznání víry*, které se staly náboženskou ústavou Anglie a krédem anglikánské církve.⁵

Anglická náboženská minulost však zanechala v Shakespearově práci spíše subtilní ozvěny. Shakespeare ve svých hrách vynechal přímé a explicitní zmínky o náboženské, politické a kulturní situaci své doby⁶. Jeho role v anglických dějinách nemá aspekty soudce

¹ JOHNSON, Paul, *Dějiny anglického národa*, nakl. Rozmluvy, Řevnice 2002, str. 121.

² PALLISER, David Michael, *The Age of Elizabeth: England under the later Tudors 1547-1603*, 2st edition, nakl. Longman, Londýn 1992, str. 13-15.

³ MAUROIS, Paul, *Dějiny Anglie: doplněné o novější období Michelem Mohrtem*, nakl. Lidové noviny, Praha 1993, str. 195-196.

⁴ PALLISER, David Michael, *The Age of Elizabeth: ...*, op. cit., str. 18-19.

⁵ JOHNSON, Paul, *Dějiny anglického národa*, op. cit., str. 127-130.

⁶ Ač Shakespeare napsal celkem deset her (tzv. historické hry), jejichž příběhová kostra má základ v anglických dějinách, nepředstavuje tyto dějiny jako něco jasně daného, jako jedinou možnou perspektivu náhledu. Shakespeare není typickým historikem v dnešním slova smyslu, v jeho případě se nejedná o pouhé popisování událostí a zvratů anglických dějin. Shakespearova optika na historické proměny Anglie je mnohoznačná, nabízející různé úhly, odhalující především proměny různých

ani kata, Shakespeare spíše zastává pozici pozorovatele či mediátora. Například známý americký literární vědec a kritik Harold Bloom považuje Shakespeara právě díky jeho neutrálnosti a universálnosti⁷ za samotný střed literárního kánonu.⁸ Shakespeare byl autor naprosto jedinečný. Ač můžeme mít často pocit, že jeho tvorba a umělecký přínos přesahuje jakoukoli lidskou a smrtelnou dimenzi, nesmíme zapomínat, že Shakespeare reálně nežil nad nebeskou klenbou, v nějaké naddimenziální sféře, ale je svým životem a dílem pevně spjat s pozemským bytím. Přesné datum Shakespeareova narození stále ještě není známo, mohl se narodit 21., 22. či 23. dubna 1564. S jistotou však můžeme říci, že místem jeho narození a dětství se stal Stratford nad Avonou a jeho rodiči byli Mary a John Shakespeareovi. John Shakespeare byl povoláním rukavičkář, ale vykonával také funkci radního jako ochutnavač piva a chleba a rovněž byl zvolen správcem obecního majetku a financí. Koncem šedesátých let se stal hlavou obecní rady, stratfordským rychtářem a díky tomuto nově nabytému postu mohl mimo jiné poslat Williama do školy. Williamova první školní léta nejsou pro tuto práci zvláště významná, mnohem důležitější ovšem je, že mladý, školou povinný Will patřil k poslední generaci, která mohla vidět pozdně středověké historické hry, které vlivem reformace postupně vymíraly (byly zakázány).⁹ Většinu her, které byly uváděny v šedesátých a sedmdesátých letech 16. století tvořily *morality* a *interludia* (jednalo se o světská kázání, která si kladla za cíl odhalit hrůzné následky neposlušnosti, neřesti či zahálky)¹⁰ či poslední náboženská dramata evropského středověku, tzv. *božítělová mystéria* přibližující příběh lidstva od Stvoření a Pádu až po Vykoupení (ta se hrála ještě v roce 1579)¹¹. Existují také doklady o návštěvách potulných hereckých souborů stavějících svůj repertoár na těchto

interpretací anglických dějin a přesahující dějiny samotné. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, nakl. Akademia, Praha 2010, str. 307-311.)

⁷ Shakespeare se podle Blooma vyhýbá stanovování a ukazování na čí straně je pravda (oproštění od morálních a náboženských imperativů) a je universálně pochopitelný - dokáže zaujmout skoro každé obecnstvo bez ohledu na vzdělání, společenský status či náboženské vyznání diváka. (in: BLOOM, Harold, *Kánon západní literatury*, nakl. Prostor, Praha 2000, str. 68-69.)

⁸ BLOOM, Harold, *Kánon západní literatury*, op. cit., str. 55-86.

⁹ Snaha protestantských reformátorů o odstranění všeho, co by mohlo připomínat staré náboženství, se netýkala jen katolické dramatické kultury a rituálů, ale projevovala se například i v rámci „čištění“ katolických kostelních interiérů a obřadů. „V katolických kostelech se bílily zdi vápnem, kříže se nahrazovaly královskými znaky a všechny symbolické obřady se rušily (již nebyl chléb Páně, svěcená voda, neslavil se Velký pátek).“ (Viz MAUROIS, Paul, *Dějiny Anglie: ...*, op. cit., str.195-196); dále viz HONAN, Park, *Shakespeare: životopis*, nakl. Paseka, Praha 2011, str. 15-40.

¹⁰ GREENBLATT, Stephen, *William Shakespeare: Velký příběh neznámého muže*, nakl. Albatros, Praha 2007, str. 20.

¹¹ HONAN, Park, *Shakespeare: životopis*, op. cit., str. 41.

středověkých divadelních formách i ve Stratfordu¹². Můžeme si tedy položit otázku, zda a jak se Shakespearova zkušenost se středověkým dramatem promítla do jeho díla? Shakespeare se jím mohl inspirovat např. při vymýšlení symbolických pojmenování pro své postavy¹³. Středověká morální dramata mu mohla také pomoci rozvinout cit pro psychologickou, introspektivní stránku jeho postav¹⁴ a naučit ho slučitelnosti a propojitelnosti žánrů komedie a tragédie¹⁵. Je možné, že rovněž podnítila Shakespearův zájem o oslovení širších mas (ne přednostně vzdělané elity). Pisatelé morálních děl dále předpokládali, že když hlavní protagonisty svých her oprostí od všech vnějších, osobnostních rysů, dostanou se k podstatě lidské psychiky a mravnosti a budou tak schopni své posluchače navést na správnou cestu a transformovat je k lepšímu. Shakespeare na rozdíl od nich vnímal, že duchovní a mravní výzvy vložené do lidské schránky, do konkrétních lidských osudů, do lidí s konkrétními jmény a příběhy, jsou pro člověka mnohem přitažlivější a pochopitelnější než zevšeobecnující abstrakce.¹⁶

I přestože Shakespearova matka pocházela z přísně katolického rodu Ardenů¹⁷ a jeho otec byl zřejmě také vychováván jako katolík¹⁸, o Shakespearově náboženském vyznání a cítění nemáme žádné doklady a nedočteme se o nich ani v jeho hrách. Navíc na Shakespearovu religiozitu mohl mít značný vliv i fakt, že účast na protestantských bohoslužbách byla v alžbětinské době povinná (pod hrozbou placení pokuty dvanácti pencí za

¹² Šlechta si ve snaze o zpřítomnění a oživení starého dvorského zvyku a pobavení svých blízkých a dvořanů vydržovala herecké skupiny, ale jelikož mizerně platila, herci trávili část roku na cestách. (Viz HONAN, Park, *Shakespeare: životopis*, op. cit., str. 40.)

¹³ Středověké morální hry měly alegorický charakter – vystupovaly v nich postavy ztělesňující abstraktní pojmy mravních vlastností (např.: Ctnost, Neřest, Pokora, Vytrvalost). Shakespeare se jimi mohl inspirovat nejen explicitně při vytváření jmen pro své abstraktní postavy (např.: Fáma v druhém dílu *Jindřicha IV.* či Čas v *Zimní pohádce*), ale i implicitně. Podle profesora Hilského například postava vůdce selského povstání Jack Cade (z hry *Jindřich IV.*) je ztělesněním morální postavy Neřesti a Vzpoury. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 323.)

¹⁴ V souvislosti se Shakespearovým vlivem na moderní psychologii např.: Harold Bloom tvrdí, že vynálezcem psychoanalýzy není Freud, ale Shakespeare (že Freud je v podstatě Shakespeare v próze) a že Freudova představa lidské psychiky je (ne úplně nevědomky) odvozena z četby a studia Shakespearových dramát, které Freud pouze redukuje a deformuje. Bloom v této souvislosti také vtipně poznamenává a vysvětluje, že „Hamlet neměl oidipovský komplex, ale Freud měl zcela jistě hamletovský komplex – a možná, že celá psychoanalýza je shakespearovský komplex!“ (Viz BLOOM, Harold, *Kánon západní literatury*, op. cit., str. 385-407.)

¹⁵ Martin Hilský uvádí, že např.: Shakespearova hra *Kupec Benátský* není typickou komedií, ale spíše by se mohla označit jako „hořká komedie“ (bitter comedy). (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 171.)

¹⁶ GREENBLATT, Stephen, *William Shakespeare: ...*, op. cit., str. 20-25.

¹⁷ HONAN, Park, *Shakespeare: životopis*, op. cit., str. 45.

¹⁸ Tamtéž, str. 25.

každou absenci)¹⁹ a základní konstrukce her, se kterými se Shakespeare setkával v dětství, byla náboženská²⁰. Není tedy pravděpodobné, že by Shakespeare vírou pohrdal či jí byl nějak významně vzdálen. Biblické aluze se v jeho díle vyskytují velmi často - jsou jím prodchnuté. A navíc alžbětinské publikum bylo součástí druhé generace, která měla přístup k anglickému překladu *Bible*²¹, takže je patrné, že mnoho slovních hříček a vtipů, které by bez biblického kontextu nedávaly smysl, dokázalo přečíst, pochopit a dokonce se jim i zasmát²². Shakespeare tedy také podporoval a rozvíjel obecnou biblickou gramotnost a povědomí.

William Shakespeare napsal během dvaceti čtyř let třicet osm her a sto padesát čtyři sonety.²³ Jeho přínos nejen pro světovou literaturu²⁴, ale i pro vývoj člověka samotného – pro rozkvět lidské psychiky, intelektu, morálních hodnot či vzájemné empatie je obrovský, až nepopsatelný. Ač s námi na planetě Zemi pobýval pouhých padesát dva let (zemřel 23. 4. 1616), jeho vnitřní svět vlivům času našťestí nepodléhá, přetrvává v jeho dílech a promlouvá společně s jejich čtenáři. Shakespearova hloubka, originalita a krása je nadčasová, nesmrtelná a zároveň všudypřítomná. Vymizí pouze, pokud na ni zapomeneme a necháme ji zavát časem - umřít v nás samých.

¹⁹ GROVES, Beatrice, *Texts and Traditions: Religion in Shakespeare 1592-1604*, vyd. Oxford University Press, New York 2007, str. 11.

²⁰ GREENBLATT, Stephen, *William Shakespeare: ...*, op. cit., str. 24.

²¹ GROVES, Beatrice, *Texts and Traditions: ...*, op. cit., str. 11. *Bible* byla volně dostupná v angličtině od roku 1538 až 1543, 1547 až 1553 a trvale po roce 1558 (v dobách, kdy byla Anglie pod správou protestantů). Ačkoliv její raná vydání byla velmi drahá, *Ženevská Bible* („Geneva Bible“) z roku 1560 byla podstatně levnější a navíc kopie *Bible* byly veřejnosti přístupné v každém kostele. (Viz PALLISER, David Michael, *The Age of Elizabeth: ...*, op. cit., str. 387.)

²² Protestantický důraz na křesťanství jako náboženství Slova znamenal zlepšení náboženských znalostí i vzdělání nejen u kněží, ale i laiků. (Viz PALLISER, David Michael, *The Age of Elizabeth: ...*, op. cit., str. 386-387.)

²³ BLOOM, Harold, *Kánon západní literatury*, op. cit., str. 63.

²⁴ Harold Bloom uvádí, že „Shakespeare je pro světovou literaturu tím, čím je Hamlet pro říši literárních postav; duch, který proniká všude, kterého nelze spoutat.“ (Viz BLOOM, Harold, *Kánon západní literatury*, op. cit., str. 62.)

2. Lichva

Podobně jako Shakespearovo dílo nepodléhá měřítkům času i lichva je jevem nadčasovým. V mnoha ohledech vyhrazuje náš život dodnes. Ráda bych tedy předtím, než se zaměřím na roli křesťanského antijudaismu při utváření stereotypu „Žid=lichvář“ a samotného *Kupce benátského*, představila lichvu z hlediska právního a teologického jako samostatný a svébytný ekonomický fenomén. Svoji pozornost budu v této kapitole soustřeďovat především k evropskému středověku a ranému novověku, kdy názory na lichvu a užití peněz hrály mimořádnou a určující roli a postupně otevíraly cestu k otevřeným peněžním vztahům.

2.1 Zrození lichvy

Již starověké civilizace se zabíraly lichvou a úvěrem a snažili se úvěrové vztahy právně regulovat - upravit poměr úvěru k úrokové míře. Jednalo se především o právní opatření směřující proti lichvě. Pro tento převládající trend státní moci o usměrňování úvěrových vztahů nacházíme doklady již ve starobabylonském, starořeckém a starořímském právu. V případě vývoje úvěrového zákonodárství starého Řecka vykrytalizovaly určité specifické rysy úvěrových vztahů, zejména vysoká úroková daň, obvykle přesahující míru 10%. Ve skutečnosti se velmi pravděpodobně nejednalo o rys výjimečný, například i přes rozporuplné výklady zpráv o starořímských úvěrových vztazích se soudí, že úroková míra zde dosahovala až extrémních 81,3 % či 100%. Nakonec se v posledních desetiletích římské republiky hranice zákonného maxima úrokové míry ustálila na úrok ve výši 12%.

Klasické období římské jurisprudence bylo zaměřeno novými představami o úvěrových vztazích a jejich institucionální podobě. Vytvořilo kategorie jako *mutuum* (smlouva o půjčce majetku bez nároku na odměnu), úroková obligace dlužníka, nárok na úroky z prodlení či námořní pojištění. Poklasické, justiniánské římské právo se vracelo k pojetí úrokové obligace předešlého období a doplňovalo ho o možnost neformálních úmluv o úrocích. Snížilo také zákonné maximum úrokové míry na 6%. Dějinná role a význam římského úvěrového a úrokového práva je velmi zásadní díky jeho pozdější recepci právní usurární (lichevní) doktrínou, jež se opírala ponejvíc o institucionální a dogmatické konstrukce jeho úvěrových vztahů.²⁵

²⁵ URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, vyd. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1975, str. 9-22.

2.2 Středověká doktrína o úroku a lichvě

Pro starověk a antické období představovala lichva určitý hraniční jev. Až evropský středověk vtiskl lichvě ústřední a nezávislou podobu, stala se středobodem kreditních vztahů. Její výjimečné postavení však nezasahovalo jenom do sféry ekonomické, ale zahrnovalo celý středověký život a zásadně tedy formovalo nejen ekonomické postoje, ale celou středověkou mentalitu. Důležitou roli při utváření středověké usurární doktríny sehrála nejen mocenská, politická a ideová dominance církve, ale i scholastická církevní filozofie (církevně-scholastické představy o právu jako výronu Boží vůle) a recepce římského práva (hlavně v podobě římskoprávního obligačního pojmosloví, např.: pojem *mutuum*). Církevní nauka o úvěru a lichvě vycházela z několika biblických pasáží, zejména z výroku obsaženého v Lukášově evangeliu (L 6, 35): „...činite dobře, půjčujte a nic nečekejte zpět.“²⁶ Tato biblická inspirace nám tedy ukazuje centrální myšlenku a kořen tehdejších církevních usurárních představ – navracená částka nesměla přesahovat poskytnutý úvěr, každé zvýšení částky či z ní placený úrok byl považován za lichvu. Tento blízký vztah mezi církevním usurárním učením a biblickými texty prokrestil lichvě cestu i do církevní literatury.²⁷ Záznamy o ní můžeme nalézt ve dvou typech pramenů: v příručkách pro zpovědníky a v *exemplech*.²⁸ Jacques Le Goff definuje tři hlavní zásady církevního učení o lichvě: lichva jako součást smrtelného hříchu lakomství, lichva jako krádež (lichvář vnímán jako zloděj času - od doby půjčení peněz do doby jejich splacení – náležitího pouze Bohu) a lichva jako hřích proti spravedlnosti.²⁹ Vůči lichvě se vymezovala většina z dlouhé řady církevních koncílů –

²⁶ Dále zmínky v knize *Exodus* (Ex 22, 24: „Jestliže půjčíš stříbro někomu z mého lidu, zchudlému, který je s tebou, nebudeš se k němu chovat jako lichvář, neuložíš mu úrok.“), *Leviticus* (Lv 25, 35-37: „Když tvůj bratr zchudne a nebude moci vedle tebe obstát, ujměš se ho jako hosta a přistěhovalce a bude žít s tebou. Nebudeš od něho brát lichvářský úrok, ale budeš se bát svého Boha. Tvůj bratr bude žít s tebou. Své stříbro mu nepůjčuj lichvářsky, na poskytované potravě nechtěj vydělávat.“) či *Deuteronomium* (Dt 23, 20: „Svému bratru nebudeš půjčovat na úrok, na žádný úrok ani za stříbro, ani za pokrm, ani za cokoli, co se půjčuje na úrok. Cizinci můžeš půjčovat na úrok, ale svému bratru na úrok půjčovat nesmíš.“). (Viz LE GOFF, Jacques, *Peníze a život*, nakl. Argo, Praha 2005, str. 18-19.)

²⁷ URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, op. cit., str. 23-26.

²⁸ *Exemplum* je kratší příběh (obvykle kázání), který má posluchače přesvědčit a dovést ke spáse. Objasňuje určitý morální pojem či problém na příkladu vhodného či špatného jednání a chování. Jednalo se o důležitý prostředek středověkých kázání. Jednou z nejvýznamnějších postav *exempel* byl právě lichvář, typicky vyobrazovaný s měšcem v ruce. (Viz LE GOFF, Jacques, *Peníze a život*, nakl. Argo, Praha 2005, str. 14 a 27.); dále viz LE GOFF, Jacques, *Peníze a život*, nakl. Argo, Praha 2005, str. 12.

²⁹ Tomáš Akvinský v *Sumě Teologické* popisuje, že „získat úrok z peněžní půjčky je samo o sobě nespravedlivé, protože je obchodováno s něčím, co neexistuje, čímž vzniká nerovnost (nesrovnalost),

např.: 2. lateránský (1159), 3. lateránský (1179)³⁰, 4. lateránský (1215)³¹, 2. lyonský (1274)³² či viennský koncil (1311)³³. Učení o lichvě se promítlo i do *Gratiánova dekretu*, který byl ve 12. století ústředním dokumentem pro oblast církevního kanonického práva.³⁴ Za lichvu byl tedy považován každý peněžitý úrok požadovaný z vypůjčených peněz (neprávem nabytý zisk). Následné zabudování morálních úvah scholastiků do středověké usurární koncepce postupně vytvořilo z pojetí úroku a lichvy určitý obecný etický princip zasahující oblast církevního, kanonického i světského práva. Morálkou podepřené normy a pravidla v této koncepci působily na lidské svědomí a proměňovaly nejen člověka uvnitř (jeho vnitřní konstituci a hodnoty), ale i mezilidské vztahy zvnějšku. Zásah scholastické filozofie do vývoje středověké lichevní nauky uvedl i novou interpretaci zákazu praktikování lichvy – byla v rozporu s přirozeným právem³⁵. Racionální scholastická analýza také vytvořila prostor pro peněžní investice vyvážané ze spojitosti s lichvou – jednalo se buď o obchody podnikatelsky a investičně rizikové (směnečné obchody, rentové transakce či kapitálové investice) či obchody poznamenané specifickým způsobem argumentace, využívající pro své

kteřá odporuje spravedlnosti.“ (Viz URL: [28. 5. 2013] <http://www.newadvent.org/summa/3078.htm>); dále viz LE GOFF, Jacques, *Peníze ve středověku*, nakl. Mladá fronta, Praha 2012, str. 74-75.

³⁰ Kánony 2. (kánon 13) a 3. lateránského koncilu (kánon 25) uvádí lichvu jako zločin zakázaný již Starým i Novým zákonem a vyčleňují lichváře ze svatého přijímání a z možnosti křesťanského pohřbu. (Viz URL: [28. 5. 2013] <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/LATERAN3.HTM>)

³¹ Kánon 67 definuje praktikování lichvy jako „zradu Židů“, kteří usilují o finanční utiskování a vydírání křesťanů. Doporučuje křesťanům zdržet se všech obchodních styků s Židy a knížatům, aby bránili Židům v provozování lichvy pod hrozbou zákazu obchodní činnosti či povinného placení desátků z nabytého majetku.

(Viz URL: [28. 5. 2013] <http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.asp>)

³² 2. lyonský koncil (kánon 26) si klade za cíl „uzavřít propast lichvy, která stravuje duši a pohlcuje majetek“. Zakazuje lichvářům pronajímat si domy či bydlet kdekoli jinde. Pokud však dojde k příslušnému navrácení zisků nabytých lichvou (např.: prostřednictvím pokynů v poslední vůli), bude jim umožněn církevní pohřeb.

(Viz URL: [28. 5. 2013] <http://www.papalencyclicals.net/Councils/ecum14.htm#26.%20On%20usury>)

³³ Viennský koncil (kánon 29) ustanovuje, že s těmi, kdo praktikují lichvu a nepovažují ji za hříšnou, má být zacházeno jako s heretiky.

(Viz URL: [28. 5. 2013] <http://www.dailycatholic.org/history/15ecume6.htm>)

³⁴ V tomto kodexu církevního práva je uvedeno: „Cokoli je požadováno nad jistinu, je lichva.“ (Viz LE GOFF, Jacques, *Peníze ve středověku*, op. cit., str. 74.)

³⁵ Například Tomáš Akvinský v této souvislosti tvrdí, že u věcí, které je možno zužitkovat či spotřebovat (svou teorii uvádí na příkladech: víno, pšenice a finálně peníze), nelze oddělovat jejich užití a vlastnický poměr k nim (jejich užití z nás dělá jejich vlastníky, proto z nich není nutné platit věřiteli úrok). Podle něho nelze obchodovat s věcí (prodávat ji) odděleně od jejího užití, jednalo by se o prodávání stejné věci dvakrát či o prodej něčeho, co neexistuje (a také o požadování dvojí platby: návratu věci ve srovnatelné míře a ceny z jejího užití=lichva) a spáchání hříchu nespravedlnosti odporujícímu přirozenému právu.

(Viz URL: [28. 5. 2013] <http://www.newadvent.org/summa/3078.htm>)

ospravedlnění pojmů římského práva (zejména pojem *interesse* ve smyslu náhrady škody). Následovaly i další výjimky zbavující obchodní transakce břemene lichvy, například za lichvu se dále nepovažovala konvenční pokuta, úrok placený z prodlení, nárok na náhradu škody (*damnum emergens*) či nárok na náhradu ušlého zisku (*lacrum cessans*), které postupem času nabývaly určitého zobecnění a získávaly pozitivní rozměr.³⁶

2.3 Usurární kritika v 16. a 17. století

Těžko potlačitelná obsahová diference mezi římským právem a usurární scholastickou naukou a významově narůstající pozice římského práva však nakonec vedly k roztržtění a překonání středověkých usurárních představ. S prvními impulzy a snahami o přehodnocení usurární doktríny se setkáváme v 16. století, v době prudkého ekonomického růstu a rozmachu právní vědy. Důležitým mezníkem pro vývoj právního myšlení byl vznik právního humanismu, o jehož formulaci se postarali zejména právníci působící v renesanční Francii. Humanističtí představitelé francouzské právní školy koncentrovali svou pozornost na vymezení nového metodického přístupu k římskoprávním pramenům (úsilí o zachování interní, konstantní hodnoty římského práva a zároveň o uchopení skutečné podoby římskoprávních představ). Obecně můžeme říci, že se humanisté nauce o lichvě a úvěru příliš nevěnovali. Jejich přínos usurární doktríně spočívá hlavně v etymologickém, a ponejvíce sémantickém objasnění pojmu *usura*, což napomáhalo v odlišení tohoto slova od jiných forem úvěrového zisku. Dále kritické zaměření právního humanismu vedlo k tříbení a akurátnímu ohraničení základních římskoprávních pojmů – rozlišování mezi výrazy *mutuum* (bezúročná půjčka) a *foenus* (půjčka spojená s úmluvou o úrocích). Díky rozvoji námořního obchodu se zájem humanistů orientoval i na námořní zápůjčku (*foenus nauticum*).

Je třeba také brát v potaz, jakým způsobem se vývoj právní vědy promítal do legislativy evropské renesance. Je známo, že doba raně novověká značně proměnila feudální středověkou ekonomiku a rozvoj zbožně hospodářských činností a poměrů. Čerstvě krystalizujícím peněžním vztahům vyčlenila novou oblast národních trhů a jasně definovala hranice jednotlivých evropských států. Právně-úvěrové změny přicházející se silným ekonomickým pohybem v 16. století lze dobře ukázat na příkladu Německa. Zdejší politický vývoj (souboj o moc mezi stavovským feudalismem a panovníkem) měl značný vliv na činnost a aktivitu v oblasti říšské legislativy. Pojetí lichvy zde bylo podepřeno právním předpisem určujícím mez maximální úrokové míry. Nové je, že se jednalo po formální stránce

³⁶ URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, op. cit., str. 23-35.

o zákon vydávaný státem (nebyl v režii scholastické církevní nauky či kanonického práva) a po obsahové stránce o uvolnění legislativy zabývající se lichvou (ve středověku bylo principiálně za lichvu považováno vše, co přesahovalo půjčenou peněžní hotovost). Zákonná hranice úroku se uplatňovala ve výši 5% či 6%. Je nutné také vyzdvihnout spojitost raně novověkých úvěrových vztahů s vývojem feudálního práva (v případě německých teritorií právě vliv tzv. policejního zákonodárství, celoříšského legislativního proudu vyvíjejícího se nezávisle na římském právu, přinesl zákonné přehodnocení vztahu a hranice mezi úvěrem a lichvou).³⁷

Dále nesmíme opomenout působení evropské reformace, které je s vývojem nové legislativy neodmyslitelně spjato. Jan Kalvín své reformační cítění projevil i v rámci scholastické církevní nauky, se kterou se jako první rozešel a zavrhoval i její myšlenkové kořeny³⁸. Ač se ekonomickými záležitostmi přednostně nezabýval, jeho optika na tyto jevy je bytostně teologická, zaměřená na etiku a morálku úrokování. Kalvín o úrocích v úvěrových vztazích nepíše jako ekonom či právník, ale spíše jako pastor či teolog. Skoro každý odkaz na lichvu se v jeho díle objevuje v kontextu biblických textů či jako jeho osobní napomínka, doporučení či pokárání. I přes svou nechuť k zaobírání se tématem lichvy³⁹ ji nepovažoval za hříšnou a ilegální, ale za příznivou a dovolenou (ač pro kněží stále zapovězenou). Půjčování peněz na úrok je v rámci jeho příspěvků k rozvoji peněžního hospodářství nejčastěji zmiňovaným tématem. Problematikou lichvy se zabývá v několika svých teologických pojednáních a kázáních⁴⁰, biblických komentářích⁴¹ a osobních dopisech⁴². Jednu zmínku o

³⁷ URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, op. cit., str. 53-78.

³⁸ Kalvín například věřil, že starozákonní pasáže, ze kterých scholastici vyvozovali zákaz úrokování, lichvu nezakazují, ale spíše volají po čisté, neposkvřené lásce v peněžních vztazích. (Viz JONES, David W., *Reforming the Morality of Usury: A Study of Differences that Separated the Protestant Reformers*, nakl. University Press of America, Lanham 2004, str. 88.)

³⁹ Kalvín v několika ze svých komentářů podotýká, že by si přál, aby „samotná jména lichva a úrok byly vyňaty z lidské paměti“, „vykázány ze světa“. (Viz JONES, David W., *Reforming the Morality of Usury: ...*, op. cit., str. 72.)

⁴⁰ Například v *Poznámkách k dopisu papeže Pavla III.* Kalvín uvádí: „Opravdu zvláštní metamorfóza! Papež začíná být tak pobožný, že je naplněn hrůzou, když slyší, že byl s protestanty sjednán mír. Ale, na druhou stranu, je pozoruhodné, že tiše vyjednává s kurtizánami a neděsí se znečištění z placení kuplířství, že nechává Židy pobírat roční penzi, povoluje jim bez hrozby trestu nejen opovrhovat křesťanským jménem, ale i otevřeně páchat krádež prostřednictvím jejich lichvářství.“ (Viz KALVÍN, Jan, *The Remarks on the Letter of Pope Paul III.*, in: *The necessity of reforming the Church: presented to the Imperial diet at Spire, A. D. 1544*, nakl. Edinburgh printing company, Edinburgh 1843, str. 248.)

lichvě najdeme i v jeho nejslavnější teologické práci, *Instituce učení křesťanského náboženství*.⁴³ Kalvínovo revoluční pojetí usurárních vztahů a boj proti středověké scholasticko-církevní doktríně o úvěru a lichvě byly prvními kroky na cestě k úvěrové svobodě, jak ji později propagoval kapitalistický liberalismus.⁴⁴

Martin Luther byl druhou nejvýraznější postavou patřící do koloritu reformační doby. Jeho hledisko na lichvu a úvěr se však podstatně lišilo od pojetí Kalvínova a viditelně se blížilo stanoviskům doby minulé (názorům středověké scholastiky). Luther zastával konzervativnější ražení německé reformace vzdalující se jakýmkoli revolučním extrémům a krajnostem. Jeho představy o úvěrových vztazích a lichvě však nejsou rigidní či blokující vývoj peněžního hospodářství směřující k uvolnění usurárních vztahů.

Zásadní zlomy v novém náhledu na kreditní hospodářství ovšem primárně nezpůsobily rozdílná stanoviska představitelů evropské reformace, ale nezbytnost ekonomického rozvoje. Hlavním východiskem a páteří pro pojetí úvěru a úroku se v 16. století staly scholastické myšlenky, které v rámci dějinného vývoje neustále procházely různými proměnami a přehodnocováním a jejichž otisk v řadě zemí nevymizel ještě v 18. století. Scholastika a její názorové proudy se vrátily do středu dění společně s protireformačním naladěním církve a staly se jejím myšlenkovým střelivem. Nepřekvapí tedy, že nejvýznamnějším centrem scholastického vzednutí se stalo v 16. století Španělsko, nejsilnější katolický stát tohoto období.

Španělští scholastici 16. století orientovali svou pozornost směrem k přezkoumání středověké usurární doktríny, k aplikaci jejich principů. Opět je zde viditelná snaha o uvolnění úvěrových operací spojených s úroky (rozvinutí nauky o náhradě škody, ušlého

⁴¹ Nejrozsáhlejší komentář vztahující se k praktikování lichvy nacházíme v jeho komentářích k čtyřem posledním knihám Mojžíšovým. (Viz JONES, David W., *Reforming the Morality of Usury: ...*, op. cit., str. 72.)

⁴² První a nejznámější dopis související s lichevní tematikou Kalvín adresoval Claudovi de Sachinovi. (Viz JONES, David W., *Reforming the Morality of Usury: ...*, op. cit., str. 79.)

⁴³ Zde v poslední čtvrté knize tohoto díla (kapitola 12, oddíl 22) zabývající se kněžskou kázní a disciplínou Kalvín píše: „Nyní se dostáváme k druhé složce kázně, která je určena výhradně duchovním. Je zahrnuta do kánonů, které starověcí biskupové koncipovali pro sebe a svůj řád: například žádný duchovní by neměl trávit čas lovením či hraním (hazardem); neměl by se zaobírat lichvou či obchodem; neměl by se účastnit lascivních tanců a podobně.“ (Viz URL: [28. 5. 2013] <http://books.google.cz/books?id=YATPsExBzCYC&printsec=frontcover&dq=institutes+of+the+christian+religion&hl=cs&sa=X&ei=qIXYUblHHcbcswakhIGYCA&ved=0CEAQ6AEwAg#v=onepage&q=usury&f=false>); dále viz JONES, David W., *Reforming the Morality of Usury: ...*, op. cit., str. 71-98.

⁴⁴ URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, op. cit., str. 79-80.

zisku apod.). Na každý konkrétní případ úrokování se tedy apriorně nahlíželo z hlediska povolených kategorií (náhrada škody, úroky z prodlení apod.), ne jako na přestoupení či odmítnutí usurární doktríny. I v oblasti obchodních vztahů a podnikání došlo k rozkvětu různých právních aspektů a forem – např.: k rozvoji nauky o „trojím kontraktu“ (*contractus trinus*) díky které se přesně daná úroková míra 5% vyvázala z područí pojmu lichva (podobně jako v případě policejního zákonodárství). Kasuistická metoda typická pro pozdní scholastiku zajistila, že jakákoli forma braní úroků byla ospravedlnitelná, pokud nepřesahovala stanovanou úrokovou hranici 5%. Na rozdíl od výše zmíněných náboženských reformátorů se pozdní scholastici zabývali peněžními vztahy spíše z hlediska právního a ekonomického než z pozice moralistů či teologů.

Novým střediskem kritiky usurární doktríny se začátkem 17. století stalo Nizozemsko. V čele holandské usurární kritiky stál proslulý politik a právník Hugo Grotius a zvláště pak učenec a filolog Claudio de Saumaise neboli Salmasius. Výtky z úst Salmasia byly velmi přísné a neúprosné. Prostřednictvím své příkré kritiky padající na adresu zaběhlých představ o lichvě se snažil tento pojem dovést k zániku. Osudnou se mu však stala neschopnost zorientovat se v právnickém jazyce a myšlenkovém prostředí. Své výtky stavěl na představě definovat úvěrový vztah právnicky jako nájem, čímž se podstatně vzdaloval dosavadnímu vývoji právní vědy a nedočkal se tak uznání či ohlasu, ale spíše nevole a odmítnutí. V nizozemském prostředí nakonec poslední tečku za usurární doktrínou udělala prakticky zaměřená právní věda opírající se o římské právo, tzv. *usus modernus pandectarum*. Tento právní směr nakonec vyňal kreditní vztahy ze spárů doktrinálních stanovisek (to však neznamená, že by pojem lichvy byl nadobro vymýcen) a k hlavnímu slovu se v těchto stycích dostávaly čistě právní hlediska zakořeněná v římském právu.

Mezi hlavní přínosy *usus modernu* můžeme tedy bezpochyby zařadit snahu, aby se kritika středověké usurární doktríny vyhnula pojetí úvěrových vztahů vycházejícímu z římskoprávních principů a úvah (obhajoba římského pojetí *mutua*), a tím došlo k záchraně tohoto pojetí před zapomenutím a úplným vymizením z oblasti práva. Ususmodernistický vývoj právní vědy byl také charakteristický rozkvětem v oblasti literární - vznikalo množství monografických prací věnovaných výlučně tématice úvěru a lichvy. Vrcholem nových náhledů ususmodernistické právní vědy na kreditní a lichevní problematiku bylo spojení *usus modernu* s racionalistickým učením o přirozeném právu. Přijetí přirozenoprávních myšlenek znovu podnítilo zájem o biblické texty, hlavně o pasáže ze *Starého zákona*. Nyní se však nejednalo se o jakousi ozvěnu morální či náboženské povahy v duchu Kalvína či Luthera. V

pozadí zájmu o starozákonní texty byly akcenty přirozenoprávního učení na původní, přirozený stav společnosti, který spatřovalo v životě biblických Izraelců (novozákonní texty byly v tomto pojetí spojovány s kanonickou doktrínou a odvrácením se od tohoto přirozeného stavu). Problém spjatý s mojžíšovským zákazem lichvy adresovaným Židům byl vysvětlen jako zákon určený jen jim a nevztahující se na pozdější národy. Propojení úroků s přirozeným právem bylo tedy pojato jako nezvratná zásada charakterizující *ususmodernistickou* jurisprudenci. Přirozenoprávní myšlenky také opět oživily nutnost ohledu k majetkovým poměrům věřitele a dlužníka v souvislosti s úvěrovými vztahy⁴⁵. Pojem lichvy tak postupně nabýval nových rozměrů, které z něj učinily kategorii v zásadě ekonomickou či přinejmenším hospodářskopolitickou. *Usus modernus* a jeho dědictví postupně vytvořilo příznivé podmínky pro další vývoj právní vědy směřující k úvěrové svobodě v duchu kapitalistického liberalismu.⁴⁶

⁴⁵ Už Kalvín rozlišoval mezi úvěrem v obchodních stycích a úvěrem, který vyhledává člověk ve finanční nouzi či z nuzných poměrů. (Viz URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, op. cit., str. 80.)

⁴⁶ URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, op. cit., str. 80-125.

3. Počátky křesťanského antijudaismu a vznik stereotypu „Žid=lichvář“ ve středověkém křesťanském myšlení

V této kapitole bych ráda poukázala na to, jak zásadní vliv měl na utváření myšlenkového stereotypu „Žid=lichvář“ křesťanský antijudaismus. Nejdříve se budu koncentrovat na proces vzniku a formování protizidovských nálad, které vrcholily na počátku 13. století a vedly k úplnému vyčlenění Židů ze společenského života a profesionálních sfér středověké křesťanské společnosti. Díky těmto segregačním a restrikcčním zásahům se Židům otevřela nová sféra obživy – půjčování peněz neboli lichva. Na závěr se budu snažit ukázat, že propojení nenávisti vůči Židům a odporu k lichvě podporované církví a jejími koncily nakonec učinilo z lichvy židovskou doménu a s pomocí středověkého dramatického umění vytvořilo stereotyp „Žid=lichvář“.

První zásadní rozkol mezi Židy a křesťany je spojován s učením apoštola Pavla, které podnítilo vznik nové teologie a otevřelo prostor myšlenkám o novém vyvolení Izraele. Pavel se prostřednictvím svých spisů snažil oslovit nejen samotné Židy či žido-křesťany (křesťané židovského původu)⁴⁷, ale také křesťany pohanského původu, mezi kterými se představa o novém vyvolení zrodila. Pohano-křesťané se začali považovat za „pravý Izrael“ (*Verus Israel*), neboť věřili, že Bůh od svého prvního vyvoleného národa odvrátil svou přízeň. Tato úvaha vycházela z dobových reálií: druhý Chrám byl zničen, Židé dvakrát prohráli ve válkách s Římem a jejich říše Judsko byla pod římskou nadvládou. V řadách pohanských křesťanů začal však krystalizovat i jiný koncept - myšlenka „božské přirozenosti“ Ježíše Krista, jež vyvýšila jeho ukřižování (označované za „Bohovraždou“) na piedestal všech kriminálních činů a vina za Kristovu smrt spadla na bedra Židům.⁴⁸

⁴⁷ Jedná se o souhrnné označení raně křesťanských sekt, jež kladly důraz na striktní dodržování *Tóry* a odmítaly učení sv. Pavla. Nejznámější z těchto sekt byli ebionité a nazaréni. Postupně se žido-křesťanství začalo vytrácet a ve 3. století už o něm nemáme žádnou zmínku. (Viz MESSADIÉ, Gerald, *Obecné dějiny antisemitismu*, nakl. Práh, Praha 2000, str. 130.)

⁴⁸ I přesto, že v závislosti na pramenech můžeme usuzovat, že velekněží a Sanhedrin (politický a náboženský orgán starověkých Židů) mohli sehrát určitou roli v Ježíšově osudu, určitě nebyli jeho hlavními iniciátory a přihlížiteli. Ježíš zemřel římskou smrtí, v Římě okupované zemi, rukama římských vojáků podněcujících dav k poslání Ježíše na smrt a na příkaz římského prefekta Judey úřadujícího podle římského práva. Je tedy zřejmé, Ježíšova smrt byla uskutečněna podle římských zájmů a pravidel a role Židů v jeho osudu nebyla signifikantní. (Viz PERRY, Marvin, SCHWEITZER, Frederick, *Antisemitism: Myth and Hate from Antiquity to the Present*, nakl. Palgrave Macmillan, New York 2002, str. 36.); dále viz ARAVA-NOVOTNÁ, Lena, Geneze protizidovských mýtů a stereotypů

Může se to zdát paradoxní, ale tento výše popsaný střet a konflikt dvou tak úzce propojených náboženských tradic, v sobě nese jablko sváru budoucího křesťanského antijudaismu, který začal nabývat na síle ve 4. století. Církevní spisovatel řeckého původu Jan Zlatoústý (Ióannés Chrysostomos) byl v této době jeho asi nejagresivnějším představitelem. Ve svém spise *Proti Židům* („Adversus Judaeos“) mluví o „nemoci judaizujících křesťanů“, která se rozšířila v řadách křesťanských věřících a jež je třeba co nejrychleji vymýtit. Židy přirovnává k démonům, psům a bestiálním zvířatům, která když jsou krmena z plného koryta, nabírají na váze a stanou se více tvrdohlavými a těžko udržitelnými na uzdě⁴⁹. Dále obviňuje Židy z drancování, chamtivosti, krádeží, obchodních machinací a podvodů a říká: „Jejich kondice není lepší než u prasat či koz, a to kvůli jejich chlípným způsobům a nadměrné žravosti. Znají jen jedno: jak si naplnit své břicho, opít se a jak při bojích pro své oblíbené vozataje schytat všechny sečné rány, modřiny a zranění.“⁵⁰ Synagoga je podle Chrysostoma jen divadlo, bordel a útočiště démonů a nejen to, „je to také doupě lupičů, chlív pro divoká zvířata. Vždyť Jeremijáš řekl: ‚Váš dům se pro mě stal doupětem hyen.‘“⁵¹ Tento výčet podle něj neplatí jen pro synagogy, ale i pro samotné židovské duše.⁵²

Mnohem umírněnější protižidovská rétorika se objevuje v textech prvních koncilů. Koncil v Elvíře, který se konal se asi roku 300, zdůrazňoval zákaz společného stolování⁵³ a sňatků s lidmi židovského původu⁵⁴ a nepovoloval nechávat si od Židů žehnat⁵⁵, občas však

ve středověkém křesťanském myšlení, in: *Nová doba, stará zloba*, vyd. Západočeská universita v Plzni, Plzeň 2010, str. 5-6.

⁴⁹ V této souvislosti dále vyhrocuje svou řeč takovým způsobem, že již hodně připomíná moderní antisemitistické výroky: „Přestože tato zvířata nejsou vhodná k práci, jsou vhodná k porážce a k zabíjení.“ Toto své tvrzení dále opírá o Kristův výrok (L 19, 27): „Ale mé nepřátele, kteří nechtěli, abych byl jejich králem, přiveďte sem a přede mnou je pobijte.“ (Viz URL: [15. 6. 2013] <http://www.fordham.edu/halsall/source/chrysostom-jews6-homily1.asp>)

⁵⁰ Anglický překlad: „... their condition is not better than that of pigs or goats because of their wanton ways and excessive gluttony. They know but one thing: to fill their bellies and be drunk, to get all cut and bruised, to be hurt and wounded while fighting for their favorite charioteers.“ (Viz URL: [15. 6. 2013] <http://www.fordham.edu/halsall/source/chrysostom-jews6-homily1.asp>)

⁵¹ Anglický překlad: „... it also is a den of robbers and a lodging for wild beasts. Jeremiah said: ‚Your house has become for me the den of a hyena.‘“ (Viz URL: [15. 6. 2013] <http://www.fordham.edu/halsall/source/chrysostom-jews6-homily1.asp>)

⁵² URL: [15. 6. 2013] <http://www.fordham.edu/halsall/source/chrysostom-jews6-homily1.asp>)

⁵³ Kánon 50 upozorňuje, že „pokud nějaký duchovní či laik bude stolovat s Židy, může po něm být požadováno, aby prošel nápravným procesem, a bude vyobcován.“ (Viz URL: [15. 6. 2013] <http://www.conorpdowling.com/library/council-of-elvira>)

⁵⁴ Kánon 16 nařizuje heretikům, že „... nesmí vstoupit do manželství s katolickými dívkami, dokud nepřijmou katolickou víru.“ Dále klade na srdce katolických dívek, aby „... se neprovdaly za heretika či Žida, protože když se spojí věřící a nevěřící, nemůžou naleznout společnou jednotu.“ A finálně

křesťanům připouštěl cizoložství s židovskými ženami⁵⁶. Koncil v Nikaji (325) zase zapříčinil oddělení křesťanských a židovských velikonoč a tím, že Krista definoval jako „Boha z Boha, Světlo ze Světla, pravého Boha z pravého Boha...“⁵⁷ sice zachránil křesťanskou teologii před roztrhnutím se ve filozofické spekulaci, ale také rozjitřil protižidovské nálady a nejběžnější nadávkou mířenou v té době na Židy se stalo osočení „bohovrazi“, známé již z časů raného křesťanství.⁵⁸ Další ekumenické koncily v Konstantinopoli (381), v Efezu (431) a v Chalcedonu (451) se koncentrovaly na téma sjednocení křesťanského učení a o Židech v jejich kánonech nejsou zmínky.⁵⁹ Ani spisy církevních otců, prohlášení ekumenických koncilů či série císařských zákonů vedoucí k ustanovení dominance křesťanství však ještě nemohly rozvoj judaismu výrazně ohrozit. A navíc, jelikož se zákazy usilující o zabránění synkretismu a vzájemného ovlivňování mezi Židy a křesťany stále opakovaly, je zřejmé, že jejich korelace a setkávání byly pořád pěstovány a církevní hrozby exkomunikací byly pouze papírové. Situace se podstatně změnila v průběhu 11. a 12. století, kdy se antijudaismus silně otiskl do myšlenkových pochodů středověké křesťanské společnosti a pro židovský národ tak začaly těžká léta boje o vlastní přežití.⁶⁰

Přibližně od konce 4. či začátku 5. století můžeme mluvit o pevné struktuře a ideovém konsensu západní teologické doktríny a relativně smířlivém postoji k Židům řídicímu se principy tzv. *augustiníánské syntézy*. Tato syntéza obsahovala dva póly: první směřující do minulosti odsuzující Židy za smrt Ježíše, ve kterém nepoznali Mesiáše a druhý představující horizont, v němž Židé přijmou křesťanskou víru a usmíří se s Bohem. Židé tedy neměli být

varuje rodiče svobodných dívek, že pokud takovýto manželský svazek povolí, nebudou se moci po pět let podílet na náboženském životě svých obcí. (Viz URL: [15. 6. 2013] <http://www.conorpdowling.com/library/council-of-elvira>)

⁵⁵ V kánonu 49 se píše: „Vlastníci půdy si nesmí od Židů nechat požehnat své sklizně, které obdrželi od Boha a za které mu vzdávali díky. Takovéto jednání by všechny naše (kněžské) požehnání učinilo neúčinné a neplatné. Každý, kdo bude v této praxi pokračovat, bude vyloučen z církve.“ (Viz URL: [15. 6. 2013] <http://www.conorpdowling.com/library/council-of-elvira>)

⁵⁶ Kánon 78 poukazuje nato, že „pokud křesťan přiznává cizoložství s židovskou či pohanskou ženou, může mu někdy být odepřeno účastnit se náboženského života obce, ale jestli je jeho hřích odhalen někým jiným, musí před připuštěním k nedělnímu přijímání učinit pět let trvající pokání.“ (Viz URL: [5. 6. 2013] <http://www.conorpdowling.com/library/council-of-elvira>)

⁵⁷ URL: [15. 6. 2013] http://cs.wikipedia.org/wiki/Nicejsk%C3%A9_vyzn%C3%A1n%C3%AD

⁵⁸ MESSADIÉ, Gerald, *Obecné dějiny antisemitismu*, op. cit., str. 121.

⁵⁹ URL: [15. 6. 2013] http://www.earlychurchtexts.com/public/constantinople_canons.htm, URL: [15. 6. 2013] http://www.earlychurchtexts.com/public/ephesus_canons_431.htm, URL: [15. 6. 2013] http://www.earlychurchtexts.com/public/chalcedon_canons.htm

⁶⁰ ARAVA-NOVOTNÁ, Lena, *Geneze protižidovských mýtů a stereotypů ve středověkém křesťanském myšlení*, op. cit., str. 7-8.

pronásledování, protože i oni jako svědci Božího zjevení měli prostřednictvím křesťanství dosáhnout Božího milosrdenství. Po roce 1000 se stále přibývajícím počtem Židů v západním křesťanském světě byla tato doktrína ale neudržitelná. Změna politiky vůči judaismu se projevila např.: v díle Alexandra z Hales, scholastického teologa 13. století. Jeho spis *Summa theologica* představoval obrat v relativně smířlivém augustiniánském myšlení. Alexandr zdůrazňoval, že lidé by judaismus neměli tolerovat a vyzýval k potrestání všech rouhačů vůči Kristu a Panně Marii smrtí. Tyto Alexandrova nová stanoviska formovala silně protižidovsky zaměřenou církevní politiku se sklonem k omezování náboženských svobod, k zesilování misionářské činnosti a k obracení Židů na křesťanskou víru. Ač se vůči Židům smířlivá a tolerantní *augustiniánská syntéza* stále vracela do mentality církevní politiky i mezi léty 1000-1500, dělo se tak pouze v případech, kdy Židé křesťanskému světu byli prospěšní či mu alespoň neškodili a žili mírumilovně.⁶¹

V průběhu prvního tisíciletí tedy církevní politika ve vztahu k Židům balancovala na hraně mezi jejich ochranou a omezováním a její nařízení nabývaly na významu jen v případě vzájemného souladu s vůlí světských panovníků, ke kterému však docházelo málokdy. Na židovské obyvatelstvo se tak vztahovala dvojí legislativa: formální církevní a reálná světská. Změna situace však nastala po křížových výpravách a zejména po částečné výhře církevní moci nad světskou v rámci boje o investituru v první polovině 12. století. Panovníci křesťanských států museli do svých zákonodárných systémů začlenit církevní nařízení, která požadovala striktní uplatňování stanov církevních synodů a koncilů a směřovala k postupnému omezení židovských práv a svobod. K nejdrastičtějšímu naplnění těchto černých scénářů došlo prostřednictvím ustanovení 3. a 4. lateránského koncilu. 3. lateránský koncil (1179) křesťanům odřekl právo žít a pracovat v židovských a muslimských domácnostech a 4. lateránský koncil (1215) zavedl pro muslimské a židovské obyvatelstvo povinnost odlišovat se od křesťanů oděvem s pomocí různých rozlišovacích znamení, což znamenalo naprosté zpochybnění rovnosti a úplné oddělení židovského a muslimského obyvatelstva od křesťanů.⁶²

Koncem 12. století také církev obracela svůj zájem k nové ekonomické specializaci Židů – půjčování peněz neboli lichvě. 12. století totiž bylo dobou prudkého ekonomického rozvoje a v jeho průběhu se otevřela řada nových podnikatelských obzorů. V předchozí

⁶¹ CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa*, nakl. Argo, Praha 2009, str. 35-62.

⁶² ARAVA-NOVOTNÁ, Lena, Geneze protižidovských mýtů a stereotypů ve středověkém křesťanském myšlení, op. cit., str. 13.

kapitole jsme si ukázali, jak první církevní koncily ostře útočily proti lichvě a pod trestem exkomunikace a dalších restrikcí občanských práv z jejího provozování vylučovaly všechny křesťany⁶³. Nutnost ekonomického růstu, církevní omezení křesťanské lichvy a vyloučení Židů ze společenských a profesionálních sfér křesťanského světa vytvořilo nový prostor příležitostí pro židovskou ekonomickou aktivitu, ve které Židé získali na několik staletí dominantní postavení a stala se pro ně hlavním zdrojem obživy a přežití.

S postupem času věnovala církev židovské lichevní praxi stále větší pozornost. Svůj úhel pohledu rozšířila i na křesťanské dlužníky a na újmy, které by se jim prostřednictvím židovských lichvářů mohly přihodit. Svou ochrannou náruč tedy otevřela křesťanům nejen v oblasti náboženské, ale i ve sféře materiální. Tím byla obnovena dřívější představa o Židech usilujících o poškození křesťanů a křesťanství. Obviňování a podezírání Židů ze zlověstných úmyslů se mezi křesťany rozmohlo natolik, že v nařízeních 4. lateránského koncilu byla uzákoněna přesná pravidla týkající se židovských půjček. V prohlášení tohoto koncilu se také prvně oficiálně dovídáme o propojenosti Židů s lichvou⁶⁴, dřívější koncily tuto spojitost nezmiňovaly a o lichvě hovořily jen jako o praxi křesťanům zapovězené a hodné zavržení.⁶⁵

Vlivy na utváření středověké evropské mentality měly nejen dobové reálie, ale i umělecké formy, především středověká lidová dramata. Stereotyp zrádného a zlého Žida se objevoval hlavně ve středověkých mystériích a miráklech inspirovaných Novým zákonem. Hlavním protagonistou těchto dramatických forem byl Jidáš, který zde vystupoval nejen jako prototyp zrádce, ale i jako lichvář a také zde byl silně akcentován jeho židovský původ pomocí hyperbolizace jeho vnějších osobnostních rysů (např.: velký nos, výrazná gestikulace, rudá paruka a rudý vous). Díky silnému účinku novozákonních evangelií na obecné povědomí byl Jidáš spojován i s ďáblem (např.: L 22, 3: „Tu vstoupil satan do Jidáše, nazývaného Iškariotský, který byl z počtu Dvanácti.“⁶⁶) a takto byl demonizován stejně jako Židé⁶⁷. Třicet

⁶³ Jacques Le Goff ale popisuje, že ekonomický rozmach ve 12. století měl vliv i na křesťanské lichváře a jejich počet v té době vzrostl. Praxe církevních ediktů tedy byla opět jenom papírová. (Viz LE GOFF, Jacques, *Peníze a život*, op. cit., str. 30.)

⁶⁴ Viz poznámka č. 34.

⁶⁵ CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa*, nakl. Argo, Praha 2009, str. 62-72.

⁶⁶ Dále také: J 6, 70n: „Ježíš jim odpověděl: ‚Nevyvolil jsem si Vás dvanáct? A přece jeden z vás je ďábel.‘ Mínil tím Jidáše, syna Šimona Iškariotského. Ten ho totiž měl zradit, jeden z Dvanácti.“ či J 13, 27: „Tehdy, po té skývě, vstoupil do něho (do Jidáše) satan...“

⁶⁷ Viz J 8, 42-47: „Ježíš jim (Židům) řekl: ‚Kdyby Bůh byl Váš Otec, milovali byste mě, neboť jsem od Boha vyšel a od něho přicházím. Nepřišel jsem sám od sebe, ale on mě poslal. Proč mou řeč nechápete? Proto, že nemůžete snést mé slovo. Váš otec je ďábel a vy chcete dělat, co on žádá. On byl

stříbrných⁶⁸, proslulé krvavé peníze, učinily z Jidáše symbol chamtivosti, kriminální zvrhlosti a také „lichváření“. Středověký stereotyp Žida byl tedy definovaný rovnicí Žid=Jidáš=d'ábel (na jevišti jejich postavy poté splývaly a nesly stejné zveličené osobnostní rysy).⁶⁹

Slova Žid a lichvář tedy nenávratně prorůstala do paměti středověkého evropského světa jako synonymní výrazy a tento silně zakořeněný myšlenkový stereotyp se posléze stal i dědictvím Shakespearovy doby.

vrah od počátku a nestál v pravdě, poněvadž v něm pravda není. Když mluví, nemůže jinak než lhát, protože je lhář a otec lži. Já mluvím pravdu, a proto mi nevěříte. Kdo z vás mě usvědčí z hříchu? Mluvím-li pravdu, proč mi nevěříte? Kdo je z Boha, slyší Boží řeč. Vy proto neslyšíte, že nejste z Boha.“

⁶⁸ Podle *Bible* velekněží dali Jidášovi za zradu Ježíše finanční odměnu v podobě třiceti stříbrných. (Viz Mt 26, 14-16)

⁶⁹ HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, nakl. Akademia, Praha 2010, str. 159.

4. *Kupec benátský*

Tato Shakespearova hra se odehrává v Benátkách v 16. století. Mladý Bassanio zamilován do krásné Porcie požádá svého přítele, váženého kupce Antonia, o půjčku peněz na cestu do Belmontu, Porciina paláce. Antonio z lásky a důvěry ke svému příteli ani chvíli s půjčkou neváhá, ale jelikož nemá k dispozici finanční hotovost, ani zboží, které by mohl zpeněžit, vyhledá židovského lichváře Shylocka a požádá ho o půjčení potřebné sumy. Shylock Antoniovi požadovaný obnos poskytne, ale jako úvěrovou pojistku si nechá podepsat dlužní úpis, za jehož včasné neuhrazení Antoniovi hrozí, že přijde o libru svého masa, kterou mu Shylock bude moci vyříznout přímo z jeho hrudi. Když však Antonio po vypršení úpisní lhůty, ve svízelné finanční situaci, není schopen půjčené peníze lichváři vrátit, Shylock má možnost všem ukázat, kam až může zajít jeho krutost, když ho bezcitný, svrchu na Židy pohlížející, křesťanský svět požádá o soucit.

Kupec benátský je velmi silná a emocemi prodchnutá hra. Její emoční náboj tkví v stálém střídání a propojování dvou navzájem kontrastních světů - pohádkově kouzelného belmontského ovzduší s nevraživým, krutým a zjištěně chtivým životem v Benátkách. Tam snový mýtus o ideálním světě, zde odporná realita finančních trhů a obchodu. Protikladnost obou světů se však díky paralelnosti Shakespearovy dějové skladby začíná stírat už v první a druhé scéně prvního dějství, kde úvodní výstup smutného kupce Antonia (první scéna) anticipuje následující scénu příchodem Porcie jako smutné princezny⁷⁰. Princip zrcadlení promlouvá nejen prostřednictvím dějové kompozice, ale je čitelný i ve slovech samotných (např.: Porciiny promluvy se zrcadlí v monolozích Antoniových a opačně).

V první scéně tedy Shakespeare uvádí na jeviště kupce benátského Antonia, kterého ovládá vytrvalý smutek: „Já vážně nevím, proč jsem takhle smutný – soužím se tak, že soužím to i vás. Sám bych rád věděl, jak jsem k tomu přišel, kde jsem to chyt a z jaké látky ta chmura může být. Smutek mě připravil o rozum, že se sám v sobě vůbec nevyznám.“⁷¹ Martin Hilský podotýká, že v období renesance byla melancholie módní nemocí a Shakespeare tedy mohl do postavy Antonia promítnout stereotyp renesančního melancholika (a už v úvodu z něj tak

⁷⁰ Dále také samotná zkouška tří skříněk (Která z kovových skříněk je ta nejvzácnější? Zlatá, stříbrná či olovená?) předjímá zkoušku Shylocka u soudu (Co zvolí? Slitovnost či zákon? Milosrdenství či spravedlnost?).

⁷¹ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/The Merchant of Venice*, nakl. Torst, Praha 1999, str. 113.

učinit především komickou postavu).⁷² Dále HILSKÝ uvádí, že onen smutek, který Antonio ve své vstupní řeči není schopen definovat, nepochází ani tak z obavy o zboží či hmotný majetek či z neopětované lásky k ženě, ale z nešťastné lásky k mladému muži - jeho příteli Bassaniovovi (ač homosexuální láska zde není vyjádřena přímo).⁷³ Antonio tedy projevuje Bassaniovovi svou lásku, přízeň a náklonnost a je ochoten mu půjčit peníze na cestu za krásnou Porcií, belmontskou princeznou.

Díky Antoniově peněžní indispozici se hra rozrůstá o další figuru: židovského lichváře Shylocka. Výraz lichvář v renesanční mentalitě všeobecně splýval se slovem „Žid“ a v alžbětinských divadelních hrách byla postava lichváře velmi oblíbená.⁷⁴ Shakespeare vytvořil postavu Shylocka v souladu s dobovým obrazem „Žida-lichváře“ popsaným Bernardem Grebanierem⁷⁵. Ač jeho Shylock splňuje pouze tři body Grebanierova lichvářského desatera: jedná se o staršího člověka, se svým sluhou jedná velmi neuctivě a jeho osud končí tragicky, Shakespearův vklad do této dramatické postavy je mnohem hlubší a pestřejší. Shylock není Benátčany osočován jen jako „Žid-lichvář“, ale také jako pes⁷⁶, divoká bestie⁷⁷ (symbolika nebezpečí či podlosti) či ďábel⁷⁸ (aluze na spojitost „ďábla“ Shylocka s novozákonním Jidášem, tedy zrádcem⁷⁹).

⁷² HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, nakl. Akademia, Praha 2010, str. 173.

⁷³ Homoerotická láska je v souvislosti se Shakespearem poměrně diskutované téma. V návaznosti na tzv. „skandál Sonetů“ se často spekuluje o Shakespearově adresátovi, a následně o jeho sexuální orientaci. Např.: irský znalec a editor Shakespearova díla v 18. století Edmond Malone rozdělil Shakespearovy sonety na dvě části podle adresáta: sonety 1-126 oslovující mladého muže a sonety 127-152 promlouvající k nějaké tmavovlasé dámě. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 790.); dále viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 180.

⁷⁴ HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 155.

⁷⁵ Americký spisovatel a shakespeareolog Bernard Grebanier shrnuje tehdejší lichvářské desatero takto: „1) Typický alžbětinský lichvář je stařec. 2) Namlouvá si mnohem mladší ženu. 3) Je ohyzdný, odporný a hnusný, navíc trpí nějakou ošklivou nemocí, nejčastěji dnou. 4) Má obrovský nos. 5) Nosí brýle. 6) Doma hladoví a je špatný a lakomý hostitel. 7) se sluhy zachází velmi krutě, drží je o hladu a dává jim jíst jen to, co nesežrali jeho psi. 8) Chodí mizerně oblečený a šaty má většinou od kata, který je svlékl z mrtvol. 9) Nosí hábit lemovaný kožešinou. 10) Vždycky špatně skončí, nejčastěji na šibenici, někdy se zblázní, jindy vypije jed, spadne do vařícího kotle či ho sežerou krysy.“ (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 158.)

⁷⁶ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/...*, op. cit., str. 265. Představa o Židech jako psech byla rozšířená koncem středověku. Toto smýšlení o Židech jako „dehumanizovaných“ podněcoval např.: špýrský biskup, který roku 1519 prohlásil, že Židé „nejsou lidé, ale psi“. (Viz PERRY, Marvin, SCHWEITZER, Frederick, *Antisemitism: Myth and Hate from Antiquity to the Present*, nakl. Palgrave Macmillan, New York 2002, str. 80.)

⁷⁷ Graziano (Bassaniův přítel) označuje Shylocka za zvíře s „dravými, vlčími a krvelačnými pudy“. (Viz SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/...*, op. cit., str. 265-266.)

S Bassaniem se vydáváme na pouť do pohádkově-překrásného snu, luzného mýtu, do světa plného libozvučné hudby a harmonie. Sám Bassanio připodobňuje Belmont k bájné Kolchidě ležící na pobřeží Černého moře (místu, kde Jáson a argonauti hledali zlaté rouno), a tím ještě umocňuje a zvýrazňuje jeho mytologický rozměr.⁸⁰ Porcie, belmontská princezna, ztělesnění krásy tělesné i duševní, je zde díky poslední vůli svého otce vydána na milost Boží. Musí vyčkat, který z jejich třech nápadníků dokáže správně rozlišit mezi vnitřkem a vnějškem tří skříněk⁸¹, které její otec určil jako prostředek k volbě ideálního ženicha, ten ho po jeho smrti nahradí v čele království a zaujme místo po boku jeho dcery, dědičky královského trůnu. Jako první podstupuje zkoušku volby mezi skřínkami princ marocký (pravděpodobně myšlený jako projev ctižádosti či lakomství) a volí truhlu zlatou („Zvol mne, a získáš, po čem mnozí touží.“⁸²). Nachází v ní však jen umrlčí lebku. Druhý v pořadí, princ aragonský (možné ztělesnění hrdosti), ukazuje na truhlu stříbrnou („Zvol mne, a získáš, co si zasloužíš.“⁸³) a objevuje v ní obraz mžouravého blázna. Až poslední, třetí princ usilující o ruku princezny Porcie, Bassanio (ztělesnění ctnosti), riskuje a vybírá truhlu olověnou („Zvol mne, a v sázku tak dáš vše, co máš.“⁸⁴). I proto, že třetí pokus bývá většinou úspěšný⁸⁵, nachází na dně truhly

⁷⁸ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/...*, op. cit., str. 273. Paralelu mezi lichváře a d'áblem nacházel už slavný středověký kazatel Jakub z Vitry působící na počátku 13. století. Lichvu označoval za ohavnou, lichváře přirovnával k pavoukům a vyčlenil pro ně speciální čtvrtou společenskou třídu (je známo, že se ve středověku podle učení církve společnost rozdělovala na trojí lid): „Dábel stvořil čtvrtý druh lidí – lichváře. Ti nepracují jako lidé a nebudou trestáni s lidmi, nýbrž s demony, neboť množství peněz, které lichvou získávají, je stejné jako množství dřeva odesílaného do pekla k jejich spálení.“ (Viz LE GOFF, Jacques, *Peníze ve středověku*, nakl. Mladá fronta, Praha 2012, str. 78-79.)

⁷⁹ Už ve středověké době byl biblický Jidáš obecně vnímán jako d'ábel a středověký myšlenkový stereotyp Žida tvořila rovnice Žid=Jidáš=d'ábel (spojení postav Žida, Jidáše a d'ábla probíhalo i na středověkých divadelních jevištích – d'áblové měli velké nosy a nosili rudé paruky). Stereotyp zrádného a zlého Žida se objevoval hlavně ve středověkých mysteriích a miráklech inspirovaných Novým zákonem (např.: L 22, 3: „Tu vstoupil satan do Jidáše, nazývaného Iškariotský, který byl z počtu Dvanácti.“). (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 159.)

⁸⁰ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/...*, op. cit., str. 125.

⁸¹ Asi nejznámější zamyšlení nad mytickým rozměrem Porciiny zkoušky lásky a charakteru jejich třech nápadníků napsal Sigmund Freud (esej *Motiv tří skříněk*, „The Theme of Three Caskets“). (Viz FREUD, Sigmund, *Writings on Art and Literature*, nakl. Stanford University Press, Stanford 1997, str. 109-121.)

⁸² SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/...*, op. cit., str. 185.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Bassaniova úspěšnost je spojená, nejen s jeho schopností správně rozpoznat mezi vnitřním a vnějším, ale i s literární a dramatickou konvencí spojenou s číslem tři. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 189.)

obrázek Porcie a získává tak její lásku a věrnost symbolicky vtištěnou do prstenu⁸⁶. Porcie však není jen romantická princezna, její postava nabývá také určitého rozměru božskosti a svatosti. Její role se totiž v hlavní části hry (soudní proces) mění a podobá se Andělovi Páně, který v poslední chvíli zachrání Izáka před obětováním, také se nabízí paralela s ukřižováním Ježíše Židy⁸⁷. Porcie převlečená za mladého doktora práv z Říma (Baltazara) odjíždí z Belmontu do Benátek zachránit Antonia, setká se s „d'áblem“ Shylockem a zmate ho. Soudní scéna je Shylockovou zkouškou, co zvolí. Zákon či slitování?

Dóže: *„Je mi tě líto. Proti tobě stojí nelidská sketa, co je jako kámen a nezná soucit, milosrdenství či špetku slitování.“*⁸⁸

Antonio: *„Slyšel jsem, že Vaše Milost snažila se zmírnit tu jeho tvrdost. On však trvá na svém a zákon nezná způsob, jak mne dostat z rozsahu jeho zášti.“*⁸⁹

Od Shylocka i přesto, že je hned v úvodu líčení dóžetem označen za „nelidskou sketu“, je požadováno, aby projevil milost, zřekl se vymáhání libry masa⁹⁰ a odpustil tak Antoniovi polovinu dluhu. On však na svém krvavém záměru nehodlá nic měnit a z úst křesťanů mu je po celou dobu soudní pře už jen spíláno. Otevírá se tak prostor protižidovským promluvám a nenávisti.

Antonio: *„Vždyť mluvíš s Židem, myslí na to, prosím! To můžeš spíš stát někde na pobřeží a hučet do vln, aby přestal příliv; to už spíš můžeš domlouvat se s vlkem, proč bečí ovce, které sežral jehně; to už spíš můžeš kázat horským smrkům, ať nešumí a stojí bez pohnutí, když do nich perou rozběsněné vichry, i tvrdost samu snáze obměkčíš, než obměkčil bys, co je ještě tvrdší – Židovo srdce.“*⁹¹

⁸⁶ S pomocí výše zmíněné aluze na podobnost Belmontu s bájnou Kolchidou, můžeme říci, že Porcie představuje ono „zlaté rouno“ a Bassanio je jejím Jásonem.

⁸⁷ Můžeme zde najít souvislost s představou rozšířenou ve 12. století, která vytvářela obecné povědomí o tom, že „intenzivní nenávist Židy přivádí až k vraždám slabých a důvěřivých křesťanů... Židé měli vraždy páchat rituálním způsobem a z rituálních důvodů – buď jako opakování historického činu ukřižování, nebo jako návrat k obětnímu biblickému systému, či proto, aby křesťanskou krev použili k židovským náboženským praktikám.“ (Viz CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa*, nakl. Argo, Praha 2009, str. 212.)

⁸⁸ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský*, op. cit., str. 257.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ V motivu libry masa se projevuje další ze středověkých stereotypů o Židech, lze ho vnímat jako specifický projev rituální vraždy. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 164.)

⁹¹ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský*, op. cit., str. 261.

Graziano: „*Bud' proklet, krutý, neúprosný pse, tvůj život sám je křivda na lidstvu! Uděláš ještě ze mě kacíře, protože začnu s Pythagorem věřit, že duše zvířat občas vlévají se do lidských těl. Tvůj podlý duch vládl vlku, co vraždil lidi. Když ho věšeli, ulétla jeho duše z šibenice do lůna hříchu, v němž jsi ležel ty, vlila se do tebe a od té doby máš dravé, vlčí, krvelačné pudy.*“⁹²

Nadávky a spílání však těžko obměkčí Shylockovo srdce, stále trvá na svém úpisu a žádá si lidskou oběť. Soudní scéna je určitým zpřítomněním obětního rituálu, jehož smrtelné následky až v posledním momentě odvrátí Porcie převlečená za Baltazara. Díky jejímu vstupu a zásahu do soudního procesu Shylock nemůže svůj úpis naplnit. Porcie totiž nachází v jeho dluhopisu slovní klíčku – dokument neobsahuje žádnou zmínku o prolití krve, ale jen požadavek libry masa. Shylockův úpis je tedy neproveditelný. Závěrečný verdikt je nemilosrdný. Dóže podle benátsko-shakespearovského práva⁹³ půl Shylockova jmění přičkne Antoniovi a Antonio Shylocka odsoudí ke křtu⁹⁴.

Shakespearův pohled na Židy však není jednostranně antisemitistický. Ač můžeme předpokládat, že Shakespeare pravděpodobně sdílel negativní dobový náhled na židovskou komunitu, *Kupec benátský* není hra propagandistická. Jak již bylo řečeno v první kapitole, Shakespeare se vyhýbá jakýmkoliv jasným stanoviskům, pravdám, koncům či ortelům. Z jeho rukopisu není zřetelné jakékoli jeho osobní stanovisko. Shylockova postava tedy není čistě záporná. Shakespeare coby dramatik byl příliš originální na to, aby napsal černobílou hru. Shylock není ve hře představen jen jako lstivý, zrádný ďábel s vražednými choutkami, ale také jako nešťastný, všemi opovržený a opuštěný člověk. Je zároveň obžalobou svého okolí, zrcadlem křesťanského a spatra na Židy pohlížejícího světa. Světa, který ho vytvořil a který není o nic míň bezcitný a krutý. Právě k jednomu z nejsilnějších okamžiků celé hry patří Shylockova obžaloba Antonia, jeden z nejcitovanějších Shakespearových monologů vůbec.

⁹² Tamtéž, str. 265.

⁹³ Prolíná se zde benátské právo, které Shylocka soudí jako cizince ukládajícího o život benátskému občanovi se Shakespearovým uměleckým pojetím práva, které propůjčuje dóžeti absolutní moc. (Viz SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský*, op. cit., str. 283.)

⁹⁴ Přesvědčení o nápravě Žida prostřednictvím jeho konverze ke křesťanství bylo příznačné pro středověkou i renesanční mentalitu. Např.: známý mirákl z druhé poloviny patnáctého století, *Hra o hostii* („Play of Sacrament“), líčí příběh o sicilském obchodníkovi Aristoriovovi a zámožném Židu Jonášovi (Jonathas): Jonáš uplatí Aristorea, aby mu ukradl v kostele posvěcenou hostii, kterou se svými kumpány posléze zamýšlí probodat dýkami. Hostie však začne krváčet. Jonáš ji chce hodit do kotle s vařícím olejem, jenže hostie se mu připevní na ruku a zmrzačí ho. Nakonec hostii hodí do pece, pec se však roztrhne a zjeví se obraz promlouvajícího Krista na kříži. Židé poté učiní pokání a konvertují ke křesťanství. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 160.)

Shylock: „Použiju ho jako návnadu na ryby. Když nikoho jím nenakrmím, nakrmím svou pomstu. Zneuctil mě. Připravil mě o půl milionu. Smál se mým ztrátám. Mým ziskům se jen vysmíval. Pohrdal mou rasou. Kazil mi obchody. Přátele mi odrazil. Nepřátele ponoukal. A proč? Protože jsem Žid. Nemá Žid oči? Nemá Žid ruce, tělesná ústrojí a tvar, smysly, pocity a vášně? Není snad živ ze stejného jídla, nezraní ho stejná zbraň, netrpí snad stejnými nemocemi a neléčí ho stejný lék, není mu snad v zimě stejná zima a v létě stejné teplo jako křesťanovi? Když do nás píchnete, neteče z nás krev? Když nás lechtáte, nesmějeme se? Když nám dáte jed, neumřeme snad? Když nám ubližujete, nemáme se mstít? Když ve všem ostatním jsme stejní jako vy, budem stejní i v tomhle. Když Žid ublíží křesťanovi, v co se změní láska k bližnímu? V pomstu. Když křesťan ublíží Židovi, k čemu vybízí ho ten křesťanský vzor? K pomstě. Ted' udělám, co jste mě naučili, a budu zlý. A vezte jed na to, že vaši lekci ještě vylepším.“⁹⁵

Jak píše Martin Hilský: „nenávist plodí nenávist“⁹⁶. Shakespeare neoslovuje prostřednictvím Shylocka jenom Antonia, ale také celé publikum a je patrné, že Shylock v tuto chvíli obrací divákovu optiku a získává přízeň obecnosti na svou stranu.

4.1 Datace, žánrové vymezení a prameny *Kupce benátského*

Kupec benátský byl napsán někdy mezi lety 1596-98, takže na jeviště mohl být uveden buď v divadelní sezóně 1596/97 či 1597/98.⁹⁷ Tato hra bývá tradičně řazená mezi komedie, ale díky tragickému rozměru její hlavní postavy, židovského lichváře Shylocka, se zdá žánrově výstižnější a vhodnější vymezení hry jako „hořké komedie“.⁹⁸

Kupec benátský podobně jako i několik dalších Shakespearových komedií čerpá svou atmosféru a naladění z italské novely. Za hlavní narativní pramen této hry je považován jeden z příběhů zahrnutých v knize *Hlupák* („Il Pecorone“) od Giovanniho Florentina publikované v Miláně roku 1558. Vypráví se v něm o bohatém kupci benátském Ansaldovi, který adoptoval svého osiřelého kmoťrence Giannetta. Díky finanční štedrosti Ansaldo (Ansaldo

⁹⁵ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský*, op. cit., str. 207-209.

⁹⁶ HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 180.

⁹⁷ MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, nakl. Cambridge University Press, Cambridge 2003, str. 1.

⁹⁸ HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 171.

svému chráněnci opatří loď a bohatý náklad) se může Giannetto přidat k námořní obchodní expedici a dostává se tak do belmontského přístavu. V Belmontu se dozvídá, že paní místního panství všechny svoje nápadníky vystavuje „postelové“ zkoušce a že pokud selžou, připraví je o všechnen jejich majetek. Giannetto neváhá a její zkoušku podstupuje, ale jelikož je tato belmontská dáma velmi lstivá a každého svého milence před milostným aktem omámí uspávacím lektvarem, aby v jejím testu neuspěl, ani Giannettovo snažení neskončí zdárně. Po svém milostném nezdaru se Giannetto, připravený o všechnen majetek, se studem vrací do Benátek a schovává se. Jeho kmotr ho však najde a podruhé ho štědře vybaví na novou plavbu, která opět skončí fiaskem (o všechno přijde). Aby Ansaldo mohl svého chráněnce financovat i potřetí musí si půjčit peníze (deset tisíc dukátů) od Žida a ručit mu librou svého masa. Giannetto se tak za dámou z Belmontu vydává potřetí a naposledy. Nyní je již o jejich podvodných praktikách dobře obeznámen, takže jeho mise končí úspěšně. Stává se pánem z Belmontu a na dlužní závazky svého kmotra si rozpomíná, až když nastane čas zúčtování. Kvapně se vrací do Benátek se sto tisíci dukáty, aby Židovi zabránil v naplnění jeho úpisu, ale soudní proces se mu nedaří zvrátit. Až s příchodem jeho milé, převlečené za právníka, se situace obrací v Ansaldoův prospěch. Žid pod hrozbou, že pokud jeho požadovaný úrok přesáhne libru masa a prolíje jen kapku krve, přijde o hlavu, svůj dluhopis trhá a odchází ze scény.

Z této synopse je patrné, jak velmi příbuzná je Shakespearova hra s Giovanniho příběhem. Není pochyb o tom, že Shakespeare jeho příběh o kupci benátském a dámě z Belmontu dobře znal⁹⁹. Obě díla obsahují hlavní dějovou zápletku s úpisem a librou masa¹⁰⁰ či klíčový dějový zvrat, kdy dáma z Belmontu na poslední chvíli zachraňuje kupce benátského ze spárů Židových. Liší se pouze motiv „postelové“ zkoušky spojený se zbavením majetku každého neúspěšného kandidáta-milence, který Shakespeare nahrazuje epizodou s třemi skříňkami a lichvářovo závěrečné trhání úpisu, které Shakespeare úplně vynechal a ničím nesubstituoval. Z hlubší perspektivy můžeme najít paralelu mezi emocionálním nábojem obou příběhů (např.:

⁹⁹ Martin Hliský podotýká, že Shakespeare velmi pravděpodobně četl Giovanniho předlohu v italském originálu, protože anglický překlad v té době ještě neexistoval a šance, že by se Shakespeare s příběhem seznámil prostřednictvím ústní slovesnosti, je téměř vyloučená. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 167.)

¹⁰⁰ Příběh pojednáváci o uzavření dluhopisu a krvavé ceně, kterou musí dlužník zaplatit za jeho nedodržení v podobě vyříznutí libry masa z jeho hrudi má dlouhou historii, protože byl tradován jako lidové vyprávění. Je tedy dost možné, že Shakespeare znal i tyto jiné verze „dluhokrvavé“ zápletky. (Viz MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 5.)

kupcova štědrost, tíživé utrpení a odhodlanost riskovat život pro svého bližního) či verbální paralely (dokazující Shakespearovu inspiraci).

Za další text mající vliv na Shakespearovo utváření *Kupce benátského* bývá považována nedochovaná hra *Žid* („The Jew“). Zmiňuje se o ní Stephen Gosson ve své knize *Škola zlořádu* („The School of Abuses“) publikované v roce 1579 a uvádí, že hra *Žid* je příběhem o „hamižnosti vybíravých světáků a krvelačných lichvářích“¹⁰¹. Toto Gossonovo pojednání bylo pro některé badatele¹⁰² dostatečným důkazem toho, že nápad zkombinovat motiv skříněk a libry masa do jedné hry Shakespeare jenom aktualizoval a přepsal pro novou generaci. Ale jelikož pro tuto teorii nemáme žádné hmatatelné důkazy, jedná se o pouhou nepodloženou spekulaci.

Další text obsahující nápadně shodné dějové pasáže jako Shakespearův *Kupec benátský* je alžbětinská balada (kramářská píseň) *Gernutus*. Tato píseň propojuje dohromady příběh Žida jménem Gernutus, příběh Židova dlužníka kupce benátského, který Židovi podepíše úpis na libru masa jako „veselý žertík“ a finální zásah soudce, který nečekaně zvrátí děj (opět povoluje realizaci dluhopisu, pouze pokud vyříznutá libra masa bude přesná a nekrvavá) a znemožní tak Židovi naplnit jeho záměr. Tato balada však není datovaná, takže není jisté, kdo se od koho inspiroval, zda Shakespeare od autora této balady či obráceně.¹⁰³

Jistý vliv na Shakespeara a genezi postavy Shylocka měla také hra *Maltský Žid* („The Jew of Malta“) Christophera Marlowa¹⁰⁴ publikovaná roku 1589. Marlowův *Žid* jménem Barnabáš je podobně jako Shylock reprezentantem středověkého stereotypu Žida-lichváře. Barnabáš však není jen chamtivý a hamižný lichvář a vyděrač, ale také masový vrah, jež

¹⁰¹ MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 5. Anglický překlad: „the greediness of worldly choosers, and bloody minds of usurers“.

¹⁰² Např.: George W. Steevens, Samuel W. Singer či Horace H. Furness. (Viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 165.)

¹⁰³ MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 2-6.

¹⁰⁴ Harold Bloom uvádí, že „Marlow, pouze o půl roku starší než Shakespeare, byl zavražděn v hospodské rvačce 30. května 1593 ve věku devětatdacetí let. Kdyby v téže době zemřel i Shakespeare, jen stěží by se Marlowovi vyrovnal. *Maltský Žid*, obě části *Tamerlána*, *Edward II.*, a dokonce i fragmentární *Doktor Faustus* jsou mnohem silnější díla než Shakespearova tvorba do *Marné lásky snahy*. Pět let po Marlowově smrti Shakespeare svého rivala a předchůdce již překonal, a to velkolepou sérií, kterou tvoří *Sen noci svatojánské*, *Kupec benátský* a obě části *Jindřicha IV.* Klubko, Shylock a Falstaff spolu s Faulconbridgem z *Krále Jana* a Mercutiem z *Romea a Julie* vytvářejí zcela nový druh divadelní postavy, která je na hony vzdálená Marlowovu talentu a jeho uměleckým zájmům.“ (Viz BLOOM, Harold, *Kánon západní literatury*, op. cit., str. 56.)

s oblibou otravuje studně.¹⁰⁵ Ač byli Marlow se Shakespearem současníci a pohybovali se tak v koridoru provázaném stejnými vzorci myšlení, předsudky a mýty, jejich ztvárnění postavy Žida-lichváře se v určitých aspektech dosti liší. *Maltský Žid* a *Kupec benátský* jsou produktem rozdílného druhu imaginace. Je pravdou, že Marlowův *Maltský Žid* ožil v myslích Shakespearova publika díky procesu s Roderigem Lopezem¹⁰⁶, ale právě z těchto důvodů mohla být Marlowova hra pro Shakespeara spíše výzvou než pramenem. Možná, že Shakespeare připomíná Marlowovu hru, jen aby ukázal, jak dalece je od ní vzdálen. Dalo by se říci, že se s Marlowem pokouší vést dialog a zároveň si od něj udržet dostatečný odstup¹⁰⁷, aby jeho kreativní vize fungovala v kontextu a zároveň zůstala celistvá.¹⁰⁸

4.2 Židé v renesanční Anglii a Benátkách

4.2.1 Anglie

Poměrně dlouho byly dějiny Židů v Anglii poněkud izolovány od mainstreamové anglické historie a to hlavně díky charakteru historie samotné. Židé byli vyhnáni z Anglie

¹⁰⁵ Mýtus o otravování studní Židy má své kořeny v Akvitánii (Francie), kde byli Židé roku 1321 nejdříve obviňováni z plánování zkázy křesťanství, a poté z konspirace s malomocnými za účelem otrávení všech studní a vymýcení křesťanů ze světa. Těmto obviněním předcházely dvě události: dva roky trvající hladomor (1315-1317) a masakr přibližně pěti set akvitánských Židů místními venkovany, kteří věřili, že zabíjením „nevěřících“ Židům slouží Bohu. Mýtus o otravování studní Židy se postupně rozšířil po celé Evropě díky morové epidemii v letech 1348-1349, která byla vnímána jako Boží trest za hříšné lidské chování a jednání a jako dílo Satanovo. Lidé věřili, že Satan k realizaci svých zlověstných úkladů naverboval malomocné a Židy. Židé podle dobového přesvědčení spřádali v Toledu (Španělsko) spiknutí a vyráběli tam i smrtelný jed (směs lidské krve, moči, prášku z rozdrčené hostie a tajných bylin), který posléze rozesílali do křesťanských částí Evropy, kde místní rabíni trávili studně. (Viz PERRY, Marvin, SCHWEITZER, Frederick, *Antisemitism: Myth and Hate from Antiquity to the Present*, nakl. Palgrave Macmillan, New York 2002, str. 79-80.); dále viz HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 161.

¹⁰⁶ Roderigo Lopez byl portugalský Žid a lékař královny Alžběty I., který byl roku 1594 popraven z důvodu údajného plánování spiknutí proti královně s úmyslem ji otrávit. Jednalo se o nejznámější případ židovské kriminality a jeden z největších politických procesů alžbětinské Anglie. (Viz SHAPIRO, James, *Shakespeare and the Jews*, nakl. Columbia University Press, New York 1996, str. 73)

¹⁰⁷ Jako příklad Shakespearovy kreativní rezistence vůči Marlowovi můžeme uvést kontrast mezi Shylockovou dcerou Jessikou a Barnabášovou dcerou Abigail. V obou hrách se vyskytuje scéna, kdy se Židova dcera zmocní truhly s pokladem schovaným v domě jejího otce. Abigail tuto truhlu hodí do náruče svého otce, Jessika ji hodí do rukou svého milence a společně pak utíkají do Belmontu. (Viz MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 8.)

¹⁰⁸ MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 7-8.

Edwardem I. roku 1290¹⁰⁹ a po formální stránce nikdy nebyli přijati zpět, takže zde nevznikla téměř žádná jim přímo určená legislativa presentující nějakou nepřekonatelnou překážku zabraňující jim v nabytí plnohodnotných civilních práv. Dějiny Židů v Anglii byly často vnímány jako pomalý rozvoj náboženské tolerance překračující středověké protizidovské mýty (a z nich pramenící strach, restrikce a masakry židovských komunit) a vrcholící v červenci roku 1837, kdy Benjamin Disraeli usedl do poslanecké sněmovny a zahájil svou politickou kariéru. Společně s Davidem S. Katzem bych se ráda pokusila ukázat dějiny Židů v alžbětinské Anglii z mnohem širšího hlediska událostí primárně nespojovaných s Židy jako takovými a sledovat tak život místní židovské komunity komplexněji.¹¹⁰ Hlavní pozornost budu věnovat příběhu již výše zmíněného Roderiga Lopeze, který zásadně ovlivnil alžbětinskou recepci *Kupce benátského* a oživil středověký mýtus židovské neloajality a spřádání spiknutí.

Po roce 1290 žili v Anglii pouze Židé ochotní konvertovat, pro které Jindřich III. nechal vybudovat tzv. *Domus Conversorum*, dům konvertitů.¹¹¹ O více než dvě stě let později (po vyhnání Židů ze Španělska a Portugalska), za vlády Jindřicha VIII., se v Londýně usadila komunita asi stovky Židů španělského a portugalského původu, tzv. *marranos*¹¹². Mezi její

¹⁰⁹ Vyhnání Židů z Anglie zapříčinilo více faktorů. Zaprvé král Eduard potřeboval od svých baronů vybrat daně a zavázal se jim, že na oplátku za jejich finanční vstřícnost vydá edikt o vyhnání Židů. Dále k vystěhování Židů napomohlo snížení židovských příspěvků do královské pokladny, stupňující se tlak církve na židovskou segregaci a konverzi a jeho podpora ze strany krále a také zintenzivňující se nevráživost obyvatelstva vůči židovské komunitě. Židé měli dvojí volbu: buď konverze či nucený odchod. Většina zvolila odchod. (Viz CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa*, nakl. Argo, Praha 2009, str. 169.) Např.: historik Edward Coke se na rozdíl od Chazana domnívá, že židovský exil byl dobrovolný a jeho příčinou byly antižidovské zákony krále Edwarda z roku 1275, které mimo jiné zakazovaly Židům praktikování lichvy. (Viz SHAPIRO, James, *Shakespeare and the Jews*, Columbia University Press, New York 1996, str. 48.) Každopádně židovské provozování lichvy sloužilo koncem 13. století jako argument a ospravedlnění jejich vyhánění z Evropy. (Viz CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa*, op. cit., str. 72.)

¹¹⁰ KATZ, David S., *The Jews in the History of England 1485-1850*, nakl. Oxford University Press, Oxford 1996, str. 7-9.

¹¹¹ SHAPIRO, James, *Shakespeare and the Jews*, Columbia University Press, New York 1996, str. 68.

¹¹² *Marranos* („marrano“ ve španělštině znamená „prase“ či „svině“) představují skupiny tzv. „nových křesťanů“. Tento jev se objevuje zejména na Pyrenejském poloostrově, kde byli Židé nuceni buď opustit zemi či konvertovat a přijmout křesťanství, popřípadě zemřít. Mnoho Židů volilo konverzi, ale ve velkém počtu případů nadále tajně praktikovali judaismus, zatímco formálně vyznávali křesťanství. (Viz NEWMAN, Ja'akov, SIVAN, Gavri'el, *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*, nakl. Sefer, Praha 2009, str. 108.) *Marranos* nebyli jedinou židovskou komunitou alžbětinské Anglie. Za vlády Jindřicha VIII. se v Londýně objevila i skupina italských Židů, která sem byla povolána prostřednictvím královského nařízení za účelem pozvednutí dvorské hudby. Tyto Židé se však, na rozdíl od Židů španělského a portugalského původu, rychle asimilovali do anglické společnosti a

členy patřili ponejvíce významní obchodníci (zabývající se hlavně zámořským obchodem), diplomaté, bankéři či lékaři.¹¹³ Všeobecně nejznámějším *marranem* pocházejícím z této židovské skupiny se v devadesátých letech šestnáctého století stal Roderigo Lopez.

Roderigo Lopez přijel do Anglie po roce 1559 a postupně se zde etabloval jako lékař. Přednášel na lékařské universitě v Londýně a působil zde také jako lékař v nemocnici svatého Bartoloměje. V roce 1575 patřil mezi místní lékařskou elitu, což pravděpodobně značně ovlivnilo i jeho následné jmenování doktorem v domě hraběte z Leicesteru. Z Lopeze se tedy v průběhu necelých dvaceti let stal velmi vlivný a úspěšný muž¹¹⁴. Jeho význačné postavení však postupně zvrátily dvě události mezinárodního charakteru: krize následovnictví na portugalském trůně a změna židovské zpravodajské spojky v Konstantinopoli spojená se vzrůstem diplomatických a obchodních aktivit mezi Anglií a Tureckem.

Roku 1578 byl portugalský král Sebastián I. zabit v bitvě u Alcazarquiviru v Africe, a jelikož byl mladý a neměl dědiců, rozpoutal se boj o vládu nad Portugalskem. Mezi nejvážnější kandidáty na portugalský trůn patřil španělský král Filip II., kterého podporovala místní regentská rada a portugalský princ Don Antonio, který měl podporu měst a obyvatelstva. Vládu nad portugalským královstvím nakonec uchvátil Filip II., který ho roku 1580 vojensky napadl a dobyl. Filip tak sjednotil Iberský poloostrov pod svou moc a Don Antonio musel uprchnout do ciziny.

Židovské působení v Konstantinopoli bylo spjato hlavně s klanem rodiny Nasiů. Gracia Nasi a Josef Nasi (synovec a zeť Graciy Nasi) tvořili v šestnáctém století silný mocenský tandem zasahující i do záležitostí Tureckého impéria. Když roku 1579 Josef Nasi zemřel (Gracia Nasi zemřela o deset let dříve), jeho mediátorskou roli internacionálního charakteru (zprostředkovávající kontakt mezi židovskými komunitami v různých koutech světa) v Konstantinopoli zastal tehdy nejvlivnější zdejší židovský agent Solomon Abenaes, také známý jako Alvaro Mendes. Abenaes byl Žid portugalského původu a v záležitosti nástupnictví na portugalský trůn podporoval Dona Antonia. Byl také velmi zběhlý a aktivně působící v anglicko-turecké politice a jeho nejdůležitějším anglickým spojencem byl právě

judaismus už nepraktikovali ani skrytě. (Viz GROSS, John, *Shylock: A Legend and Its Legacy*, nakl. Touchstone, New York 1992, str. 34.)

¹¹³ GROSS, John, *Shylock: A Legend and Its Legacy*, nakl. Touchstone, New York 1992, str. 31-32.

¹¹⁴ Je poměrně paradoxní, že v době posedlé hrozbou otrávení, se právě židovskému lékaři dostávalo takové důvěry a uznání ze strany i velmi mocných pacientů.

doktor Roderigo Lopez. Lopez tedy hrál velice důležitou roli při dosazení Dona Antonia na portugalský trůn¹¹⁵.

V osmdesátých letech se Roderigo Lopez nadále věnoval své prosperující lékařské praxi, získal monopol pro dovážení anýzu a škumpy a roku 1586 byl jmenován hlavním lékařem královny Alžběty I. (to dokazuje, že jeho židovský původ evidentně nebyl pro anglickou společnost překážkou). Příčinou jeho pádu se stalo, že, ač se Lopez společně s Abenaesem nadchl pro vytvoření anglo-tureckého spojení proti Španělsku, začal hrát dvojí hru. V březnu 1587 už existoval přímý zpravodajský kanál začínající u Dona Antonia a dále vedoucí přes Lopeze, Antonia de Vegu (hlavní španělský agent v Londýně) a Bernardina de Mendozu (dříve ambasador krále Filipa II. v Anglii a Francii a nyní jeho blízký spojenec) přímo ke španělskému králi Filipovi II.

Mezi lety 1592 a 1593 měl už Lopez plně ve vlastních rukou vyjednávání se španělskými agenty kvůli finanční odměně za spiknutí proti královně Alžbětě a Donu Antoniovovi (z doložené komunikace mezi španělskou zpravodajskou službou krále Filipa II., existuje také písemný doklad, v kterém jeden ze španělských špiónů, jenž bydlel přímo v Lopezově domě, potvrzuje, že Lopez byl opravdu ochotný královnu i Dona Antonia otrávit). Vše se začalo rozpadat v listopadu 1593, když byl zatčen jeden z Lopezových spojenců, jenž mu v obavě o svůj život, obratem poslal zprávu obsahující inkriminující informace. Lopez mu na tuto zprávu dokonce odpověděl, tuto konverzaci však zadržela tajná špiónážní služba hraběte z Essexu a první písemné kompromitující materiály byly na světě. Lopeze zadrželi a vyslýchali v lednu 1594 a koncem tohoto měsíce byl převezen do Toweru.

Proces s Roderigem Lopezem začal 28. února 1594. Byl souzen patnáctičlennou komisí, ve které zasedl např. Robert Cecil (hrabě ze Salisbury) či již výše zmíněný hrabě z Essexu. Jeho obžalobu vedl sir Edward Coke, který např. neopomněl připomenout Lopezův židovský původ a označit ho za křivě přísahajícího zrádce, horšího než sám Jidáš. Lopez byl nařčen z úmyslu otrávit královnu na příkaz španělského krále Filipa II. za finanční odměnu

¹¹⁵ První plán o dosazení Dona Antonia na portugalský trůn se začal koncipovat v roce 1579 (plánovala se námořní výprava proti portugalským Azorám, které měl velet anglický mořeplavec a politik Francis Drake). Ač nakonec tento plán realizován nebyl, v jeho přípravě se angažovala dokonce i samotná královna Alžběta. Do dalšího pokusu o přemístění Dona Antonia do čela Portugalska, který se započal krystalizovat v roce 1588, se opět zapojila i sama anglická královna a do vedení svého válečného záměru a následnické rošády zase postavila Francise Draka. Tato bitva proti španělskému loďstvu však roku 1589 znovu skončila neúspěchem. (Viz KATZ, David S., *The Jews in the History of England 1485-1850*, op. cit., str. 53-73.)

pět set tisíc zlatých. Konečný verdikt byl vyneseno hned první den soudního přelíčení a Lopez v něm byl shledán vinným a poslán na smrt. 7. června 1594 se konala Lopezova poprava, ještě na popravišti Lopez prohlašoval, že „miloval královnu, stejně jako miloval Ježíše Krista; který pocházel z člověka židovského vyznání ...“.¹¹⁶

Po Lopezově exekuci se londýnská komunita *marranos* rozdělila do dvou táborů, které spolu vzájemně soupeřily a obviňovaly se ze šíření judaismu, což také při vyšetřování židovské komunity londýnskou tajnou policií napomohlo k jejich nařčení z „kryptožidovství“ a následného vyhnání ze země (roku 1609). Na anglické území se Židé opět navrátili za necelých padesát let (roku 1655) díky souhlasu Olivera Cromwella.¹¹⁷

Je nutné poznamenat, že Roderigo Lopez nepřišel o život kvůli svému náboženskému vyznání či etnické příslušnosti, ale proto, že s největší pravděpodobností pracoval pro dvě zneprátelené strany zároveň. Židovský původ nebyl v jeho obžalobě klíčovou záležitostí (ač byl zmiňován). Lopez ztratil královninu přízeň, protože tajně spolupracoval se španělskou kontrarozvědkou a často diskutoval o možnosti královnina otrávení, což byly dostatečné důvody k tomu, aby byl popraven.

Lopezův proces byl veřejně diskutovanou a všeobecně známou záležitostí, která zasáhla i oblast anglické literatury. Marlowův *Maltský Žid* byl prvně uveden na jeviště v roce 1592 a díky Lopezově aféře prodělal v herecké sezóně 1593/94 renesanci a dosáhl masové návštěvnosti.¹¹⁸ V alžbětinské době byl jakýkoli náznak židovské angažovanosti v spiknutí proti královně (i v případě jednotlivců) poměrně jasnou deklarací protižidovských bouří a obnovení středověkých myšlenkových stereotypů o Židech.¹¹⁹ Takže ať už Shakespeare sdílel dobové naladění či nikoli, jeho hra byla v tudorovské Anglii v masovém měřítku nutně vnímána zjednodušeně jako protižidovská a sloužící k propagandistickým účelům.

¹¹⁶ KATZ, David S., *The Jews in the History of England 1485-1850*, op. cit., str. 96. Anglický překlad: „loved the Queen as well as he loved Jesus Christ; which coming from a man of the Jewish profession ...“; dále viz KATZ, David S., *The Jews in the History of ...*, op. cit., str. 49-106.

¹¹⁷ GROSS, John, *Shylock: A Legend and Its Legacy*, nakl. Touchstone, New York 1992, str. 34.

¹¹⁸ V této souvislosti bylo také Shakespearovi vyčítáno, že do své hry zahrnul jako hlavní postavu Žida jen proto, aby napodobil Marlowův úspěch. (Viz MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 7.); dále viz KATZ, David S., *The Jews in the History of England 1485-1850*, op. cit., str. 80.

¹¹⁹ KATZ, David S., *The Jews in the History of England 1485-1850*, op. cit., str. 49.

4.2.1 Benátky

Dějštěm *Kupce benátského* však není renesanční Londýn, ale Benátky. V Benátkách nebylo Židům až do počátku 16. století povoleno se usazovat a dokonce platil také zákaz převážení židovského zboží benátskými loděmi. V praxi však existovali jedinci židovského původu, kteří se i přesto v Benátkách zabydleli. Roku 1397 ale nakonec stejně museli toto ostrovní město opustit a přestěhovat se na pevninu do města Mestre. Své obchodní záležitosti v Benátkách poté směli vyřizovat jen v určené dny a dobu a v průběhu svého pobytu museli nosit žlutý odznak a později také pokrývku hlavy žluté či červené barvy. Až v roce 1509 benátský senát uznal jejich ekonomickou prospěšnost pro rozvoj peněžního hospodářství a Židé se mohli v Benátkách zabydlet natrvalo. Byla jim však vymezena speciální městská část, kde se mohli usazovat a později pro ně bylo zřízeno *ghetto*. Důvod byl prostý: Židé byli vítáni jako obchodníci, ale jakákoli jejich participace na benátském společenském životě byla nežádoucí. Benátské *ghetto* obklopovaly vysoké zdi a jeho brány byly od západu Slunce do svítání zavřené. Takže skutečnost, že by Shylock přijal Bassaniovo pozvání na večeři¹²⁰ či se u soudu domáhal nějakého svého práva na spravedlnost a nápravu, byla nereálná. Stejně mytická je i představa Shylocka, který žije v křesťanské benátské čtvrti či zaměstnává křesťanského sluhu.¹²¹

Je velmi pravděpodobné, že stejně jako v případě konstrukce postavy „Žida-lichváře“ i v případě formování benátského prostředí Shakespeare pracoval spíše s mýtem než s realitou, konkrétně s tzv. *benátským mýtem*. Benátský mýtus byl v 16. století v Anglii velmi živý hlavně díky hojné publikační činnosti¹²² tento fenomén podporující. V době, kdy byl *Kupec benátský* napsán, byly Benátky legendární pro svou politickou stabilitu, úctu k právu, uměleckou činnost¹²³, toleranci k cizincům (uznávaly se zde jejich dluhopisy a byl jim umožněn i přístup k benátskému soudu) a náboženskou rovnoprávnost. Tento mýtus presentoval benátské Židy jako privilegovanou komunitu, které zaručoval stejná práva jako ostatním cizincům, svobodu náboženské praxe a vyznání a kompetenci půjčovat na úrok.

¹²⁰ SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/...*, op. cit., str. 137.

¹²¹ GROSS, John, *Shylock: A Legend and Its Legacy*, op. cit., str. 35-36.

¹²² Např.: kniha *Angličan na útěku* („Englishman on the run“, 1549) od Williama Thomase, překlad knihy Gaspara Contarinioho *Republika a vládní systém Benátek* („La repubblica e i magistrati di Venezia“, 1599), eseje Lewise Lewkenora či sonety Edmunda Spensera. (Viz MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 13.)

¹²³ Např.: v 16. století byly Benátky známé jako centrum židovského tiskařství a publikační činnosti. (Viz GROSS, John, *Shylock: A Legend and Its Legacy*, op. cit., str. 38.)

Středověký negativní obraz „Žida-lichváře“ nahradil mýtus o hodných Židech, kteří pomáhají lidem ve finanční nouzi a zachraňují je ze spárů státních bank.

Existují spekulace, že Shakespeare navštívil Benátky v letech 1592-94, kdy byla londýnská divadla zavřena díky epidemii moru, ale sotva by si mohl nevšimnout benátského *ghetta*, prvního v Evropě. Navíc s poznatky o italských Židech, mohl přijít do styku i v Londýně, kde jedna italská židovská komunita přebývala.¹²⁴ Je otázkou, zda Shakespeare zavítal do renesančních Benátek či alespoň znal některé italské Židy žijící v Londýně, u nichž mohl najít předlohu pro svého Shylocka. Ale jelikož se zdá, že mýtus je Shakespearově imaginaci mnohem bližší než realita, odpověď na tuto otázku je irelevantní a zůstane nezodpovězena.

¹²⁴ MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, op. cit., str. 12-15.

Závěr - Realita či fikce? Pravda či mýtus?

Z předcházejících stránek by mělo být zřejmé, jak moc se život v renesanční Anglii pohyboval na hranici mezi realitou a mýtem. I samotní její historici si v tomto pomezí našli své místo. Minulost pro ně nebyla jen směsí různých faktů a událostí, které by měly být zmapovány a dány do souvislostí, ale vnímali ji také jako proměnlivý materiál, který dostává svůj tvar a účel až prostřednictvím morálního obrazu, který je do něj vložen či je mu přisouzen. Historie tedy v jejich pojetí neměla být přesným odrazem reality, ale měla sloužit jako morální zrcadlo lidstva a být pronikavým světlem, zahánějícím všechny lidské stíny a temné noci. Mělo se jednat o výtvar prozřetelnosti, ve kterém se naplňuje Boží záměr. Tudorovská historiografie tedy díky svému exemplárnímu a propagandistickému charakteru byla velmi mocným nástrojem v rukou člověka a vždy záleželo na autorovi dané kroniky či spisu, jakou cestou historické interpretace se vydá.¹²⁵ Alžbětinští historici tak drželi v rukou mohutné žezlo, které určovalo hranice morálního jednání a chování a ukazovalo, na čí straně je pravda a Boží přízeň. I u těchto autorů se mohl Shakespeare učit pracovat s mýtem, protože při psaní svých historických her se musel do kontaktu s prameny dobové historiografie nutně dostat. Jak jsme si ukázali v předchozích kapitolách, Shakespearova imaginace však v tváři tvář dobové reality zůstává neposkvrněna nánosem nějaké ideologie či jasné pravdy. Shakespeare tedy na rozdíl od autorů spisů a kronik není propagátorem a diktátorem jedné či druhé strany mince, ale otevírá nám paletu mnoha různých hledisek, dojmů a výkladů a volbu mezi nimi nechává na nás samých. Proto pro nás přednostně není důležité, zda Shakespearova psal *Kupce benátského* na základě empirické zkušenosti s benátskými či anglickými Židy nebo benátským prostředím. Zdrojem jeho imaginace byly středověké a renesanční mýty, stereotypy a fiktivní příběhy. Shakespeare nehledal „historicky přesnou“ pravdu, patrnou jen z bezprostředního kontaktu s realitou, ale sdílel mytičnost své doby, která se odrazila i v jeho díle.

Dále by z této práce mělo být zřetelné, že ač lichva ve starověké a antické době představovala určitou mez a středověké církevní autority a koncily ji považovaly za krádež a hřích proti spravedlnosti, její zákaz platil pouze po stránce formální, v praxi byla běžně provozována jak Židy, tak křesťany. Díky masovému šíření církevního antijudaismu a protizidovských mýtů se však postavení Židů v křesťanské středověké společnosti koncem 12. století značně zhoršilo a nenávisť vůči nim se projevila i v úředních církevních textech.

¹²⁵ HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, op. cit., str. 309-310.

Oficiálně se o spojitosti mezi Židy a lichvou dozvídáme v prohlášení 4. lateránského koncilu (1215), který mluví o lichvě jako o „zradě Židů“ a doporučuje všem křesťanům, aby s nimi přetrhali veškeré obchodní styky a knížatům, aby jim v praktikování lichvy bránili¹²⁶. Na židovské lichváře se tedy v průběhu středověku začala vztahovat mnohem přísnější legislativa a hlediska postihnutelnosti než na lichváře z řad křesťanů. Silná vlna rodícího se antisemitismu tak propojila odpor k lichvě s nenávisí vůči Židům a s podporou středověkého křesťanského dramatu dala vzniknout stereotypu „Žid=lichvář“, tak rozšířeného i v mentalitě renesanční doby. Proto jsem se také v kapitole věnované lichevní problematice snažila zdůraznit, že fenomén lichvy neproměňoval jen sféru ekonomickou, ale zasahoval i do běžného lidského života a mezilidských vztahů, a tím spoluvytvářel život jako takový. Důležitým závěrem této práce je také fakt, že na hranici raného novověku docházelo k odklonu od středověkých názorů na lichvu na více stranách. Uvolnění úvěrových vztahů ze středověkých omezení nelze tedy jednostranně spojovat jen s evropskou reformací a její kalvínskou větví, ale zásluhu na něm mělo i římské právo a jeho vliv na evropskou právní kulturu, stejně tak jako třeba tzv. *druhá scholastika*.

Je nutné také poznamenat, že i přestože v anglických končinách od konce třináctého století nežilo více než dvě stě, možná tři sta Židů (na přibližně čtyři miliony obyvatel), tudorovská i Stuartovská Anglie byla Židy doslova posedlá. Objevovali se nejenom jako postavy v dramatických hrách, ale i v anglických kronikách, cestopisech, kázáních, různých obchodních spisech, pracích o milenarismu, lichvě, magii, rase, genderové problematice, nacionalismu či společenském statutu cizinců.¹²⁷ Takže se nabízí otázka, proč byli Angličané Židy tak zaujatí, když s nimi několik století prakticky nepřišli do styku? Zde sehrál roli opět mýtus. Na základě aféry Roderiga Lopeze můžeme usuzovat, že tento mýtus přicházel ke slovu hlavně ve chvílích pádu či selhání příslušníka židovské komunity jako anglického občana či morálního člověka. Doktor Lopez byl až do svého zatčení velmi uznávaný a vlivný muž, který se těšil královnině přízni a důvěře mnoha významných pacientů nehledě na jeho židovskou příslušnost. Lopezův židovský původ a podobnost s biblickým Jidášem začaly být akcentovány až v průběhu soudní pře, ale pouze jako důsledek jeho morálního a občanského pochybení. Tedy čím více se blížil Lopezův konec, tím více mýtus ožíval, a dokonce ho i přežil. Lopezova aféra zpopularizovala stereotyp Žida jako Shylocka natolik, že asociace Židů s ekonomickou sférou a finančnictvím je aktivní dodnes.

¹²⁶ Viz poznámka č. 34.

¹²⁷ SHAPIRO, James, *Shakespeare and the Jews*, op. cit., str. 88.

I přes náročnost a nesnadnost uchopení stanovených cílů vytyčených v úvodu této práce, mám pocit, že k jejich naplnění došlo. Do budoucna se plánuji tématu lichvy a Shakespearova *Kupce benátského* dále věnovat a více se zaměřit na pramennou literaturu.

Na závěr bych ještě ráda dodala, že samotný mýtus je pouze produktem lidského myšlení a záleží na každém jednotlivci, co nechá ve své mysli přebývat, ať už viditelně či skrytě. Mýtus nabízí člověku únik z jeho běžné reality, je útočištěm pro každou jeho nejistotu, pochybnost či osamění, život v něm je jasně pochopitelný a velmi snadný, ale také závislý a přizpůsobivý. Naopak žít na okraji mýtu je mnohem těžší a zasluhuje spoustu odvahy a síly. Okraje proto nejsou pro každého a masa bude vždy inklinovat spíše k mytické skutečnosti, než k hledání vlastních odpovědí uložených hluboko pod povrchem všední reality.

Použitá literatura

1. Pramenná literatura

KALVÍN, Jan, The Remarks on the Letter of Pope Paul III., in: *The necessity of reforming the Church: presented to the Imperial diet at Spires, A. D. 1544*, nakl. Edinburgh printing company, Edinburgh 1843, s. 235-287.

SHAKESPEARE, William, *Kupec Benátský/The Merchant of Venice*, nakl. Torst, Praha 1999, 324 s.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona: včetně deuterokanonických knih, nakl. Česká biblická společnost, Praha 2008, 1403 s.

2. Sekundární literatura

2.1 Monografie

- BLOOM, Harold, *Kánon západní literatury*, nakl. Prostor, Praha 2000, s. 640.
- FREUD, Sigmund, *Writings on Art and Literature*, nakl. Stanford University Press, Stanford 1997, 344 s.
- GREENBLATT, Stephen, *William Shakespeare: Velký příběh neznámého muže*, nakl. Albatros, Praha 2007, 367 s.
- GROSS, John, *Shylock: A Legend and Its Legacy*, nakl. Touchstone, New York 1992, 386 s.
- GROVES, Beatrice, *Texts and Traditions: Religion in Shakespeare 1592-1604*, vyd. Oxford University Press, New York 2007, 231 s.
- HILSKÝ, Martin, *Shakespeare a jeviště svět*, nakl. Akademia, Praha 2010, 909 s.
- HONAN, Park, *Shakespeare: životopis*, nakl. Paseka, Praha 2011, 424 s.
- CHAZAN, Robert, *Židé středověkého západního křesťanského světa*, nakl. Argo, Praha 2009, 308 s.
- JONES, David W., *Reforming the Morality of Usury: A Study of Differences that Separated the Protestant Reformers*, nakl. University Press of America, Lanham 2004, 180 s.
- JOHNSON, Paul, *Dějiny anglického národa*, nakl. Rozmluvy, Řevnice 2002, 369 s.
- KATZ, David S., *The Jews in the History of England 1485-1850*, nakl. Oxford University Press, Oxford 1996, 447 s.
- LE GOFF, Jacques, *Peníze a život*, nakl. Argo, Praha 2005, str. 85 s.
- LE GOFF, Jacques, *Peníze ve středověku*, nakl. Mladá fronta, Praha 2012, 181 s.
- MAUROIS, Paul, *Dějiny Anglie: doplněné o novější období Michelem Mohrtem*, nakl. Lidové noviny, Praha 1993, 491 s.
- MESSADIÉ, Gerald, *Obecné dějiny antisemitismu*, nakl. Práh, Praha 2000, 317 s.
- PALLISER, David Michael, *The Age of Elizabeth: England under the later Tudors 1547-1603*, 2nd edition, nakl. Longman, Londýn 1992, 516 s.

PERRY, Marvin, SCHWEITZER, Frederick, *Antisemitism: Myth and Hate from Antiquity to the Present*, nakl. Palgrave Macmillan, New York 2002, 309 s.

SHAPIRO, James, *Shakespeare and the Jews*, Columbia University Press, New York 1996, 317 s.

URFUS, Valentin, *Právo, úvěr a lichva v minulosti*, vyd. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1975, 170 s.

2.2 Články

ARAVA-NOVOTNÁ, Lena, Geneze protižidovských mýtů a stereotypů ve středověkém křesťanském myšlení, in: *Nová doba, stará zloba*, vyd. Západočeská universita v Plzni, Plzeň 2010, str. 5-43.

MAHOOD, M. M., Introduction, in: *The Merchant of Venice*, nakl. Cambridge University Press, Cambridge 2003, str. 1-65.

3. Encyklopedie a slovníky

NEWMAN, Ja‘akov, SIVAN, Gavri‘el, *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*, nakl. Sefer, Praha 2009, 285 s.

4. Elektronické zdroje

URL: [28. 5. 2013] <http://www.newadvent.org/summa/3078.htm>

URL: [28. 5. 2013] <http://www.ewtn.com/library/COUNCILS/LATERAN3.HTM>

URL: [28. 5. 2013] <http://www.fordham.edu/halsall/basis/lateran4.asp>

URL: [28. 5. 2013]

<http://www.papalencyclicals.net/Councils/ecum14.htm#26.%20On%20usury>

URL: [28. 5. 2013] <http://www.dailycatholic.org/history/15ecume6.htm>

URL: [28. 5. 2013] <http://www.newadvent.org/summa/3078.htm>

URL: [28. 5. 2013]

<http://books.google.cz/books?id=YATPsExBzCYC&printsec=frontcover&dq=institutes+of+the+christian+religion&hl=cs&sa=X&ei=qIXYUblHHcbswakhIGYCA&ved=0CEAQ6AEwAg#v=onepage&q=usury&f=false>

URL: [15. 6. 2013] <http://www.fordham.edu/halsall/source/chrysostom-jews6-homily1.asp>

URL: [15. 6. 2013] <http://www.conorpdowling.com/library/council-of-elvira>

URL: [15. 6. 2013] http://cs.wikipedia.org/wiki/Nicejsk%C3%A9_vyzn%C3%A1n%C3%AD

URL: [15. 6. 2013] http://www.earlychurchtexts.com/public/constantinople_canons.htm

URL: [15. 6. 2013] http://www.earlychurchtexts.com/public/ephesus_canons_431.htm

URL: [15. 6. 2013] http://www.earlychurchtexts.com/public/chalcedon_canons.htm

Summary

The bachelor thesis „Usury and Shakespeare’s *Merchant of Venice*“ deals with William Shakespeare and influences appealing to his imagination during writing the play *The Merchant of Venice*. In the first part of this thesis William Shakespeare is introduced as the author of world importance touching not only the sphere of literary science, but also the human spirit.

The second part presents usury from juridical and theological viewpoints as autonomy and independent phenomenon and it shows that loosening of credit relations from medieval restriction is not possible to connect biasedly only with the European reformation and his Calvin branch, but Roman law and so called *second scholastic* take credit for it as well. This chapter also demonstrates that the phenomenon of usury transformed not only economical domain, but encroached on daily human life and interpersonal relations too and thereby correlated life as such.

The third chapter points out how the Christian anti-Judaism influenced creating thought stereotype “Jew=usurer” fundamentally. This part also includes the process of genesis and formation of anti-Jewish moods and it is trying to show, that connection of hatred against the Jews and the antipathy to usury supported by the Church and its councils finally made from usury Jewish domain and it created with help of medieval dramatic art the stereotype “Jew=usurer”.

The main part of this work is dedicated to the drama *The Merchant of Venice* itself and it consists of the literary analysis, the possible sources of Shakespeare’s imagination and the history of the Jews in Renaissance England and Venice. It shows how much Renaissance England lived on the edge between reality and myth. This part concludes the story of the Jewish doctor Roderigo Lopez suspicioned of poisoning the Queen Elizabeth, that essentially influenced the Elizabethan reception of *The Merchant of Venice* and it revived the medieval myth Jewish disloyalty and conspiracy.

In the conclusion there is the explanation the mythical dimension of Elizabethan era and its interconnection with Shakespeare’s creative intention and the phenomenon of usury.